

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Václav Horký

Tvary osobních zájmen já a on - vývoj jejich kodifikace a současný stav
Personal pronouns já and on - their codification and current status

Děkuju všem, kteří mi pomohli s touto prací, jmenovitě panu vedoucímu a vyučujícím a spolužákům z bakalářského semináře.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. srpna 2016

Abstrakt

Tématem této bakalářské práce jsou tvary osobních zájmen *já* a *on*, jejichž kodifikace se od 30. let minulého století změnila, a příbuzné tvary zájmena *jenž*. Práce rozebírá články, které změny kodifikace navrhovaly nebo obhajovaly, a zaměřuje se na to, jaké důvody pro to přinášely. Dál shrnuje popis těchto tvarů v současných mluvnicích a příručkách a nakonec se dívá na několik jevů s těmito tvary spojených do korpusů současného jazyka.

Klíčová slova: osobní zájmena; kodifikace; korpus; morfologie; pravopis.

Abstract

The topic of this bachelor's essay are word forms of Czech personal pronouns *já* and *on* whose codification changed since 1930s and cognate word forms of relative pronoun *jenž*. The work analyses the articles which suggested or defended these changes and concentrates on how they argued for them. Then it sums up descriptions of these forms in current grammar books and dictionaries. Finally, it explores several phenomena connected with these forms in synchronic corpora.

Key words: personal pronouns; codification; corpus; morphology; spelling.

Obsah

1 Úvod.....	8
1.1 Předmět a motivace práce.....	8
1.2 Popis tvarů.....	9
1.3 Přehled změn kodifikace.....	10
1.4 Vývojové souvislosti.....	12
2 Články o kodifikaci.....	13
2.1 Mluvnická excerpce.....	13
2.2 Dotazník o spisovné mluvnické normě.....	15
2.3 Hyperkorektnost.....	19
2.4 Tvar mě v gen. příkl., tvar ho v ak. mi. příkl.....	25
2.5 Tvar mne v ak. příkl., tvar mně v dat. příkl.....	25
2.5.1 Jiří Novotný (1958): Příspěvek ke zjišťování mluvnické normy soudobého spisovného jazyka se zřetelem k jeho kodifikaci.....	25
2.5.2 František Váhala (1960): Tam mne jistě najdeš - to se mně líbí	28
2.6 Tvar mě v ak. a gen. nepříkl.....	29
2.6.1 Petr Sgall (1961): K tvarům mně, mě - mi, mne.....	29
2.7 Tvar ho v ak. n. příkl.....	32
2.7.1 Jaromír Bělič (1961): Kdo zavřel okno? Otevři ho.....	32
2.7.2 Jaromír Bělič (1961/62): Tři změny v deklinaci zájmen.....	35
2.8 Tvary něj a jej (a -ň) v gen. a ak. n.....	36
2.8.1 Jaromír Bělič (1977): Bez něj je to těžké.....	36
2.8.2 Josef Brambora (1978): Doň, veň, seň, naňž.....	40
2.9 Shrnutí.....	40
3 Současné mluvnice a slovníky.....	42
3.1 Mluvnice.....	42
3.1.1 Mluvnice češtiny - Bohuslav Havránek a Alois Jedlička.....	42
3.1.2 Nauka o českém jazyku - Vladimír Šmilauer.....	43
3.1.3 Mluvnice češtiny 2 - Naďa Svozilová.....	44
3.1.4 Příruční mluvnice češtiny - Zdenka Rusínová.....	44
3.1.5 Čeština - řeč a jazyk - Zdeňka Hrušková a Marie Čechová... ..	45

3.1.6	Mluvnice současné češtiny – Marie Kopřivová.....	46
3.1.7	Akademická gramatika spisovné češtiny – František Štícha...	47
3.2	Slovníky.....	49
3.2.1	Pravidla českého pravopisu (školní vydání).....	49
3.2.2	Slovník spisovné češtiny.....	49
3.2.3	Internetová jazyková příručka.....	49
3.3	Shrnutí.....	50
4	Korpus.....	51
4.1	Problémy.....	51
4.1.1	Reprezentativnost korpusu.....	51
4.1.2	Pravopis.....	52
4.1.3	Morfologické značkování.....	53
4.2	Výzkum.....	54
4.2.1	Vliv hláskového okolí na volbu tvaru <i>mi</i> a <i>mně</i>	54
4.2.2	Vliv rodu na volbu tvaru něho a něj v genitivu.....	56
4.2.3	Tvary <i>mi</i> a <i>mně</i> v dativu v příklonném postavení dřív a teď...	57
4.2.4	Tvary něho a něj v genitivu dřív a teď.....	61
4.2.5	Tvar <i>-ň</i> a budoucí kodifikace.....	63
4.2.6	Nepůvodní tvary zájmena <i>jenž</i> a budoucí kodifikace.....	67
4.3	Shrnutí.....	71
5	Seznam literatury.....	72
5.1	Mluvnice a slovníky.....	72
5.2	Ostatní literatura.....	72
5.3	Korpusy.....	75

Seznam zkratek

nom. - nominativ (první pád)

ak. - akuzativ (čtvrtý pád)

gen. - genitiv (druhý pád)

dat. - dativ (třetí pád)

lok. - lokál (šestý pád)

instr. - instrumentál (sedmý pád)

vok. - vokativ (pátý pád)

m. mužský rod životný a neživotný

ma. - mužský rod životný (maskulinum animatum)

mi. - mužský rod neživotný (maskulinum inanimatum)

f. - ženský rod (femininum)

n. - střední rod (neutrum)

sg. - jednotné číslo (singulár)

pl. - množné číslo (plurál)

příkl. - příklonné (postavení)

důr. - důrazové (postavení)

předl. popředložkové (postavení)

nep. - nepříklonné (postavení)

ob. - obecný

sp. - spisovný

pův. - původní, původně

Zkratky mluvnic a slovníků jsou v seznamu literatury.

1 Úvod

Podívejme se na několik vět zachycených v korpusu současného psaného jazyka SYN2015:

- To zase budou neutuchající bouřlivé ovace vstoje, protože mí Pražané mně rozumějí!
- A nemáme ani dřevo na topení, ani právo si ho vyžádat.
- Zřejmě jsi ani sama nevěděla, že ses jej dotkla.
- Řešením by mohl být právě grafan, z nějž lze atomární vodík zahřátím uvolnit.

Co tyto věty spojuje? Objevují se v nich tvary zájmen *já*, *on* a *jenž*, které ještě před půlstoletím kodifikační příručky spisovného jazyka nezachycovaly, nebo přímo výslovně pokládaly za nespisovné nebo nesprávné; tvar v poslední větě dokonce chybí i v některých dnešních příručkách.

Dřív tak tyto věty podle kodifikace měly znít takto:

- To zase budou neutuchající bouřlivé ovace vstoje, protože mí Pražané ~~mně~~ *mi* rozumějí!
- A nemáme ani dřevo na topení, ani právo si ~~ho~~ *je* vyžádat.
- Zřejmě jsi ani sama nevěděla, že ses jej *ho* dotkla.
- Řešením by mohl být právě grafan, z ~~nějž~~ *něhož* lze atomární vodík zahřátím uvolnit.

V této práci se pokusíme odpovědět na tyto tři otázky:

- 1) Jak a čím byly u těchto a některých dalších tvarů obhajovány změny v kodifikaci?
- 2) Jak je popisují současné kodifikační příručky - mluvnice a slovníky?
- 3) A jaký je stav některých jevů s nimi spojených v současném jazyce?

1.1 Předmět a motivace práce

Zabývat se budeme těmi tvary osobních zájmen *já* a *on*, u kterých se od 30. let minulého století nějak změnila kodifikace; k tomu přibereme ještě příbuzné tvary vztažného zájmena *jenž*. Jde tedy o tvary *mne*, *m(n)ě*, *mi*;

jeho, ho, jej, je, něho, něj, ně; jehož, jejž, jež, něhož, nějž, něž – resp. o pozice ak., gen. a dat. u zájmena *já* a pozice ak. a gen. sg. ma., mi. a n. u zájmen *on* a *jenž*.

Proč právě tyto tvary?

- Jde o systematicky jasně vymezenou skupinu – všechny tvary osobních zájmen postižené změnami kodifikace a k tomu příbuzné tvary jednoho dalšího zájmena.
- Jde o tvary, resp. slova hodně četná – slova *já, on* a *jenž* jsou mezi sto nejčastějšími.¹
- Problémy týkající se těchto tvarů jsou pro ně jedinečné, nevytrháváme je tedy z kontextu, když se zaměřujeme jenom na ně.
- Jde o uzavřenou skupinu pár tvarů, takže se budou snáz hledat v korpusu.
- A v obecných diskusích o kodifikaci se o nich často mluvilo a mluví.

Proč právě kodifikace? Nemyslím si samozřejmě, že touto prací nějak přispěju k problémům samotné podstaty úlohy kodifikace, vymezení spisovného jazyka apod. – problémům od 30. let v bohemistice pořád aktuálním (viz třeba Cvrček 2006) –, a nebudu se o to ani snažit. Věřím ale, že bude pro takové obecnější úvahy užitečné podrobněji zpracovat, jak fungovaly mechanismy kodifikace u konkrétních tvarů a jak se po změně jejich kodifikace změnil i jejich stav v samotném jazyce, který má kodifikace popisovat. (Takovou prací je např. článek Chalupové a Šimandla o kodifikaci tvarů *třech* a *čtyřech* v gen. [2007] – na rozdíl od nich se zaměříme víc na samotný proces kodifikace, a míň na výzkum jazykového stavu.)

1.2 Popis tvarů

Tvary zájmen *já, on* a *jenž* (a dalších osobních zájmen) jsou zvláštní tím, že mají pro některé pozice v paradigmatu víc tvarů, které se používají podle postavení ve větě (MČ: 390–391, 396–397):

- postavení popředložkové: *pro tebe, k ní, bez něho, na mne*;
- postavení důrazové: *tobě se to líbí, jeho tam najdeš, jí se to netýká*,

¹ Viz <http://ucnk.ff.cuni.cz/srovnani.php>.

mně to dej,

- a postavení příklonné: *to se ti líbí, tam ho najdeš, to se jí netýká, dej mi to.*

U zájmena *já* (a *ty* a *se*) se pro důrazové a popředložkové postavení používají stejné tvary, budeme jim tedy říkat společně nepříklonné (*ke mně, mně to dej*). U zájmena *jenž* je jenom protiklad postavení popředložkového a nepředložkového (*člověk, jehož tam najdeš, člověk, bez něhož je to těžké*). Tvarům jenom (nebo u tvaru *mě* původně) příklonným se říká taky kratší nebo slabé (*mi, ho, mu*), tvarům jenom (nebo u tvarů *mne* a *mně* původně) důrazovým se říká taky delší nebo silné (*jeho, jemu, tobě*). Některé tvary se můžou používat ve víc postaveních (*jí, jej, je*; viz Styblík 1962/63).

1.3 Přehled změn kodifikace

V následující tabulce jsou příkladová spojení, kde je volba tvaru podle kontextu jednoznačná, u těch pozic, kterými se budeme zabývat; jsou v nich uvedeny tvary před první sledovanou změnou kodifikace.

já	
ak. nep.	<i>mne</i> tam najdeš pro <i>mne</i>
ak. příkl.	tam <i>mě</i> najdeš
gen. nep.	beze <i>mne</i> <i>mne</i> se to týká
gen. příkl.	to se <i>mne</i> týká
dat. nep.	<i>mně</i> se to líbí ke <i>mně</i>
dat. příkl.	to se <i>mi</i> líbí
on (sg. ma., mi. a n.)	
ak. ma. důr.	<i>jej, jeho</i> tam najdeš
ak. ma. předl.	pro <i>něj, něho, -ň</i>
ak. ma. příkl.	tam <i>jej, ho</i> najdeš
ak. mi. důr.	<i>jej</i> tam najdeš

ak. mi. předl.	pro <i>něj</i> , -ň
ak. mi. příkl.	tam <i>jej</i> najdeš
ak. n. důr.	<i>je</i> tam najdeš
ak. n. předl.	pro <i>ně</i>
ak. n. příkl.	tam <i>je</i> najdeš
gen. důr.	<i>jeho</i> se to týká
gen. předl.	bez <i>něho</i>
gen. příkl.	to se <i>ho</i> netýká

A v této tabulce je přehled změn kodifikace (nově připuštěné tvary jsou zvýrazněny kurzívou):

	1935-37 PSJČ	1941 PČP	1960 SSJČ	1961 NŘ	1961 NŘ	1977 NŘ
já						
ak. nep.	mne	mne	mne	mne, <i>mě</i>	mne, <i>mě</i>	mne, <i>mě</i>
ak. příkl.	mě	mě	<i>mě, mne</i>	mě, mne	mě, mne	mě, mne
gen. nep.	mne	mne	mne	mne, <i>mě</i>	mne, <i>mě</i>	mne, <i>mě</i>
gen. příkl.	mne, <i>mě</i>	mne, mě	mne, mě	mne, mě	mne, <i>mě</i>	mne, <i>mě</i>
dat. nep.	mně	mně	mně	mně	mně	mně
dat. příkl.	mi	mi	mi, <i>mně</i>	mi, mně	mi, mně	mi, mně
on (sg. ma., mi. a n.)						
ak. ma. důr.	jej, jeho	jej, jeho	jej, jeho	jej, jeho	jej, jeho	jej, jeho
ak. ma. předl.	něj, něho, -ň	něj, něho, -ň	něj, něho, -ň	něj, něho, -ň	něj, něho, -ň	něj, něho, -ň
ak. ma. příkl.	jej, ho	jej, ho	jej, ho	jej, ho	jej, ho	jej, ho

ak. mi. důr.	jej	jej	jej	jej	jej	jej
ak. mi. předl.	něj, -ň	něj, -ň	něj, -ň	něj, -ň	něj, -ň	něj, -ň
ak. mi. pří- kl.	jej	jej, <i>ho</i>	jej, <i>ho</i>	jej, <i>ho</i>	jej, <i>ho</i>	jej
ak. n. důr.	je	je	je	je	je	je, <i>jej</i>
ak. n. pře- dl.	pro ně	ně	ně	ně	ně	ně, <i>něj</i>
ak. n. pří- kl.	je	je	je	je	je, <i>ho</i>	je, <i>ho</i> , <i>jej</i>
gen. důr.	jeho	jeho	jeho	jeho	jeho	jeho, <i>jej</i>
gen. předl.	něho	něho	něho	něho	něho	něho, <i>něj</i>
gen. příkl.	ho	ho	ho	ho	ho	ho, <i>jej</i>

1.4 Vývojové souvislosti

Proč se vůbec musela kodifikace měnit? Zachycovala totiž zastaralý, historicky „správný“ stav jazyka (o historickém vývoji viz Gebauer 1960: 468–479, 521–529, Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986: 179–180, 183–185), od kterého se ale už dávno běžně mluvený jazyk odchýlil systémovými posuny. Z něj pak pronikaly změny i do jazyka spisovného a vyvolávaly v něm i další posuny. Jejich příčiny jsou tyto:

- Akuzativ a genitiv jsou si funkčně blízko, proto se zaměňují i jejich tvary (původně ak. *mě*, *jej* a gen. *mne*, *ho*)
- Tvary zájmena *já* – *mě*, *mně* (dnes vlastně jediný tvar vyslovovaný [mňe]), *mne* a *mi* – jsou si hláskově hodně blízko a na rozdíl od tvarů zájmena *ty* a *se* jsou jednoslabičné, proto se zaměňují.
- Zájmena *on* a *jenž* jsou si tvarově příbuzná, proto změny u zájmena *on* tlačí i na knižní zájmeno *jenž*.
- Skoro všechna jména mi. mají stejn tvar pro nom. a ak., proto proniká tvar nom. *jenž* i na místo ak. *ježž*.

2 Články o kodifikaci

V této kapitole se podíváme (v chronologickém pořadí) na články, které navrhnou změnu kodifikace zájmen *já* a *on* nebo o ní informují a obhajují ji. Předtím si ale obecně řekneme o východiskách jejích dvou podkladů – o mluvnické excerpce a dotazníku na jazykové povědomí – a taky se pokusíme zjistit, co to je hyperkorektnost, kterou autoři článků proti kodifikaci některých tvarů argumentují.

2.1 Mluvnická excerpce

O excerpce mluvnických jevů, kterou vedl Ústav pro jazyk český od r. 1949 (Jedlička 1950: 124), podává zprávu Jedlička (1950).

Nad jazykem se podle něj musí držet dozor a k tomu musí jazykovědci znát jeho normu: „Nutný a obecně uznávaný a podporovaný rozvoj slovní zásoby, který ovšem bylo a je třeba řídit, usměrňovat a ustalovat, vyžadovat a vyžaduje pevnou, jednotnou a ustálenou základní normu mluvnickou. Bylo a je úkolem jazykovědy tuto normu odhalovat, zjišťovat, uzákoňovat a tříbit.“ (123²). Prostředkem pro její zjišťování je právě excerpce, tedy vypisování slov nebo slovních tvarů z literatury.

Excerpují se jenom ty jevy, kde je kolísání, a to hlavně ty, co jsou v rozporu s kodifikací (125); cílem je zjistit četnost variant (126). Mezi příklady jevů k excerpce uvádí Jedlička i „[g]enitiv zájmena *on*, akusativ zájmena *ono*“ (126); v dotazníku, o kterém si povíme v dalším oddíle, se pak ptají i na tvary zájmena *já* v ak., gen. a dat. ve všech třech syntaktických postaveních (Dotazník o spisovné mluvnické normě 1955: 51), excerpovalo se tedy snad i to (otázky na tvary zájmena *jenž* v dotazníku nejsou).

Excerpce stojí před tím samým problémem jako korpusy (podrobněji o tomto problému viz čtvrtou kapitolu): jak vytvořit reprezentativní vzorek jazyka? „Excerpce jevů nemůže ovšem být nikterak úplná, nemůže být provedena v celé rozloze literárního tvoření a spisovného vyjadřování. Je

---

2 V této a další kapitole budeme odkazovat na články, resp. mluvnické a slovníky, kterými se v daném oddíle zabýváme, jenom číslem stránky v závorce.

jen vzorková, zabírá representativní typy děl a přihlíží k pravděpodobnosti výskytu jevů v těchto dílech.“ (126) Zaměřuje se na „spisovný jazyk běžný, neutrální“, tedy ani ne moc umělecký, ani moc vědecký – na „denní tisk, časopisy, literaturu kulturně politickou, díla odborně popularisující, literaturu memoárovou a pod.“. (126–127) Vedle toho se má přihlížet i k mluvenému jazyku, ke „stenografickým záznamům veřejných projevů, přednášek a pod.“ (127) – to jsou ale nejspíš texty připravené, tedy ne pro mluvený jazyk typické.

Co se neexcerpuje? Nemůžou se prý plně počítat doklady jako tento od Poláčka: „[p]o schůdkách, vedoucích z podzemního obydlí“, protože „[t]var na *-ách* tu může být motivován snahou po zvukovém rozrůznění“. (127) To je ale jenom dohad, který by se musel teprve ověřit; a i kdyby to tak bylo, je to důvod pro vyřazení? Co přichází dřív: snaha o zvukové rozrůznění, nebo přítomnost prostředku k němu v normě?

Neexcerpuje se taky vůbec poezie, protože „v mluvnické stránce se setkáváme s jevy, které přesahují rámec normy“ (128). Ale jestli se už do předu u nějakého jevu ví, že není noremní (to se ale má přece teprve zjistit), pak se nebude excerpovat – v poezii ani jinde. A jestli se u jiného jevu noremnost excerpcí zjišťovat bude, tak proč se na něj nedívat i do poezie? Proč nestačí vyřadit třeba jenom výskyty v rýmovém postavení (ale dají snad básníci do rýmu cokoli a dělají to ve větší míře?) a varianty lišící se počtem slabik (třeba *něho* a *něj*)?

Excerpce má zahrnout díla od r. 1918 a pro objasnění vývojových tendencí ještě od r. 1900; začíná se s díly po r. 1945. (129)

Na konci nemůžou být jenom prostá čísla, ta musíme taky správně vyložit. Musíme počítat s tím, „že nemáme vždy před sebou neporušený jazykový projev autora (ve smyslu jeho přímého jazykového povědomí), nýbrž že vycházíme z projevu tu více tu méně jazykově upraveného různými zásahy činitelů jiných“. Jedlička pak odkazuje na článek popisující, jak moc korektoři do textů zasahují (Pflanzer 1948), a vyvozuje z toho, že „odchylku od kodifikace, zvláště od mluvnické kodifikace v Pravidlech českého pravopisu, budeme hodnotit výše než shodu s touto kodifikací“. (130)

Z Pflanzerova článku (a podobně z podějšího článku Nejedlého [1953])

ale vyplývá, že korektoři a jiní opravovatelé nahrazují spíš než nekodifikované jevy kodifikovanými přirozené strojenými (nižší [domněle] vyššími). Tak přímo o tvarech zájmena *on* mluví Bayer (1941:29), který si stěžuje, jak mu sazeč opravil tvar *ho* v gen. na *jej*, protože je prý „jemnější“ – tím tedy naopak text, ve snaze o vyšší tvar, od kodifikace oddálil.³ Mohli bychom tak spíš říct, že „hodnotit výše“ budeme nižší tvar než vyšší.

Excerpce má zjistit, které prostředky se používají pravidelně, které zastarávají a které nově pronikají, a ty pak hodnotit „s hlediska zákonitosti a řádu v jazykové soustavě, s hlediska potřeby a výrazové hodnoty“. (130–131). Jedlička tak vlastně dospívá ke dvěma ze tří Danešových kritérií spisovnosti (1977: 10), k systémovosti a funkčnosti. Třetí z nich, noremnost, pak zjišťuje samotná excerpce – a dotazník, kterým se budeme zabývat v další části.

2.2 Dotazník o spisovné mluvnické normě

O dotazníku dává krátkou zprávu redakce Slova a slovesnosti (1955): Ústav pro jazyk český se „obrátil na přední aktivní uživatele spisovného jazyka, především na spisovatele, překladatele a novináře“ s dotazníkem na jazykové povědomí, který má korigovat výsledky získané mluvnickou excerpací. „První desítky vyplněných dotazníků, které se v ÚJČ scházejí, svědčí o tom, že vyplňovatelé dobře pochopili význam této akce, a zároveň potvrzují, že dosavadní kodifikace v běžných příručkách nesouhlasí v řadě případů s jazykovým povědomím uživatelů spisovného jazyka, a to i tam, kde v textech redakční a jiné jazykové úpravy tento rozpor zastírají.“

Podle Běliče se ÚJČ obrátil na 175 uživatelů spisovného jazyka (1977: 61), na jednu otázku odpovědělo prý 169 z nich (1961: 269) a někteří z nich občas nechali otázky nevyplněné (1977: 61) – dotazníky se tedy asi vrátily ode všech nebo skoro ode všech.

Krátce se o dotazníku taky zmiňuje Šimandl (2000: 190): odpovědi podle něj nebyly uveřejněny, ale „poskytly cenné vodítko pro práci na

---

3 Ve zbytku článku pak Bayer uvádí plno dokladů tvarů *něj* a *jej* v genitivu z nejrůznějších žánrů a od předních spisovatelů – ale nenechá se tím zvíkat v přesvědčení, že to jsou chyby, „mor“ a „rakovina“.

slovnících a mluvnících“.

V předmluvě k dotazníku (I—II⁴) se píše tak jako u Jedličky o potřebě zjistit dnešní jazykový stav, o nedostatečnosti excerpce a o tom, že ji musí doplnit právě takovýto dotazník.

Jsou v něm otázky na spoustu jevů, i takových, u kterých je prý kolísání hodně malé, aby byly vidět i rozdíly v jeho síle. Dotazy jsou „formulovány tak, že má vyplňovatel vybrat ze dvou, zřídka z několika tvarů ten, jemuž dává přednost, jehož sám užívá, ovšem ve spisovných projevech“. Může se taky stát, že vyplňovatel používá jeden častěji nebo oba stejně nebo oba, ale s různým slohovým zabarvením. (III)

Pokyny nejsou konzistentní: vyplňovatel „tvar, jež považuje za správný, podtrhne, tvar jehož neužívá, křížem přeškrtně“ (III) – tyto dvě možnosti se ale nevylučují (a nehodí se přece označovat spisovné jako správné). Není vysvětleno, co se míní slohovými hodnoceními knižní, hovorové atd. Přitom to zdaleka nejsou jednoznačné výrazy: Knižní můžou být podle různých pojetí všechny prostředky nepoužívané v hovorovém jazyce, nebo dokonce i všechny nepoužívané v jazyce obecném, anebo naopak jenom některé prostředky vyšší, slavnostní (viz Adam 2004/5: 250; o přesnější třídění knižních prostředků se pokouší Novotný 1970). Hovorové si pak plno laiků vykládá jako nespisovné (a to pak ještě jako nesprávné)⁵ – jako řidší význam to zachycuje i SSJČ.

Vyplňovatelé mají vycházet „ze svého vlastního jazykového povědomí spisovné češtiny“ a nemají chodit do mluvnic, a místo toho se mají o svoji nejistotu podělit. (IV)

Jakou mají data získaná z dotazníku vypovídací hodnotu? Porovnejme ho s dnešním standardem dotazníkové práce, jak ho popisuje Chromý (2014b).

Na vyplňovatele může mít vliv, že přesně vědí, co má dotazník zjistit:

4 Čtyři strany předmluvy nejsou číslovány.

5 „S Internetovou jazykovou příručkou prý bude pracovat i se svými žáky, "pokud na ně tedy vybyde počítačová učebna". A vzápětí přichází další e-mailová zpráva: "Sloveso vybyde jsem nahradila tvarem vybude. Právě jsem si v příručce přečetla, že vybyde je hovorové, tak abych tam neměla chybu.“ (http://zpravy.idnes.cz/dotazy-cechu-meni-pravidla-pouzivani-cestiny-fah-/domaci.aspx?c=A140220_193948_domaci_zt)

můžou (samozřejmě nezáměrně) potlačovat svoje povědomí ve prospěch kodifikace (pak by platilo jako u excerpce, že odchylka má větší význam než shoda), ale možná taky rozpory s kodifikací zveličují, protože vědí, že se čeká, že se jich plno ukáže.

Dotazníkem se má zjistit, jak vypadají texty, než se na ně vrhnou korektoři – ale představy o skutečném chování a skutečné chování se často liší (Chromý 2014b: 56–57). (To si uvědomuje i Jedlička a navrhuje to ověřovat namátkovou kontrolou [1950: 131].)

I když zadavatelé chtějí, aby jim vyplňovatelé nechodili do mluvnic, někdy dávají jasně najevo, co je „správně“ a co ne, třeba takovouto návodnou otázkou s falešnou dichotomií: „Připustil⁶ byste označený tvar zájmena ve větách dále uvedených, nebo byste jej pociťoval jako zcela nespisovný?“ (53) U spojení *doň* se ani neptají, jestli ho snad vyplňovatel používá, a rovnou se ptají: „Cítíte jej⁷ jako knižní, básnický, strojený, hovorový nebo nespisovný?“ (53) Cítit ho jako neutrální se zjevně nepřipouští.

Nejde tu samozřejmě o to, jak moc je mizivá pravděpodobnost, že by spojení *doň* někdo opravdu cítil jako neutrální, ale o to, že když se neptáme na všechno stejně, může to zkreslovat.

Vliv na odpovědi může mít i pořadí otázek (haló efekt), proto má být u každého vyplňovatele jiné, aby se takové vlivy vyrušily. (Chromý 2014b: 47–48) Tento dotazník je naproti tomu soustavně uspořádán po jednotlivých ohebných slovních druzích a jednotlivých problémech, ke každému jevu je víc příkladů (ty by přitom mohly ověřit konzistentnost odpovědí, kdyby ale byly daleko od sebe). Tím se zase vyplňovateli připomíná, co je cílem dotazníku. O nebezpečí takového uspořádání přitom vědí i samotní zadavatelé: doporučují, ať vyplňovatelé nedělají jednotlivé oddíly na jednu (IV) – mohli tedy otázky proházet rovnou sami.

Nahodilé není ani pořadí variant; na prvním místě bývá nekodifi-

---

6 Zadavatelé někdy pamatují na to, že mezi vyplňovateli jsou i ženy (dotazník začíná oslovením „Vážená soudružko! Vážený soudruhu“ [I]), množným číslem, a jindy, jako v tomto případě, ne.

7 Zadavatelé se tu samozřejmě neodchylují od kodifikace tím, že by tu tvar *jej* odkazoval na slovo *spojení* v n. – v dotazníku místo toho *doň* označují jako *tvar*.

kovaná nebo nedávno kodifikovaná varianta a toto pořadí bývá u příkladů na stejný jev pořád stejné.

A nakonec: dotazníky mají být co nejkratší, jinak se vyplňovatelé začnou nudit, psát první, co je napadne, unaví se a nakonec odpadnou úplně. (Chromý 2014b: 10–11) Dotazník o spisovné mluvnické normě je proti tomu ohromně dlouhý (a to tak dlouhý, že i kdyby byl snad o polovinu kratší, tak by pořád byl ohromně dlouhý): má dvaosmdesát listů. Zadávatelé sami přiznávají, že mu asi budou muset vyplňovatelé věnovat „nemálo z mála svého volného času“ (II). Je samozřejmě jasné, že obsáhlý obraz o jazykovém povědomí se z krátkého dotazníku nezjistí, ale spolehlivost získaných dat z dotazníku dlouhého je pak pochybná.

Podívejme se teď, na co přesně u tvarů zájmena *já* a *on* (51–53; otázky se zájmenem *jenž* se týkají jenom konkurence se zájmenem *který* [56–57]) vyplňovatelé odpovídali (začátek nové stránky je v lomítkách):

- /51/ 34. b) „Zatrhněte tvar, kterému dáte v písmu přednost. Považujete-li některý tvar vůbec za nemožný, škrtněte jej.“ (zadávatelé se zbytečně ptají specificky na psaný jazyk – není nutné a vhodné, aby vyplňovatelé věděli, že zadavatele mluvený jazyk nezajímá) – čtyři věty na *mě/mne* v gen. v příkl. (tvar *mě* nedávno kodifikován), čtyři a čtyři na *mně/mi* v dat. v příkl., čtyři na *mne/mě* v ak. v příkl., tři na *mne/mě* v ak. v důr., čtyři na *mne/mě* v ak. v popř. (dva z příkladů se liší jenom tím, že jednou je tvar v důrazu, jednou ne)
- /52/ 35. „Zatrhněte tvary zájmena, kterému byste dali spíše přednost. Považujete-li druhý tvar za zcela nemožný, škrtněte jej.“
  - a) osm vět na *jej/ho* v gen. všech tří rodů (v prvním případě je rozepsána věta dvakrát, poprvé s *ho*, podruhé s *jej*; v dalších případech je jenom *jej/ho*, jednou *ho/jej*)
  - b) sedm na *něho/něj* v gen. všech tří rodů (v prvním případě znova věta dvakrát rozepsána, poprvé s *něho*, podruhé s *něj*, v dalších jenom *něho/něj* – tady je naopak na prvním místě kodifikovaný tvar)
  - c) „Jak hodnotíte tvar *doň* ve spojeních jako:“ (v této podotázce

je jiný pokyn než v hlavní otázce [35.], tak i dál) jedna věta v n., /53/ jedna v mi. a jedna v ma. „Cítíte jej jako knižní, básnický, strojený, hovorový nebo nespisovný?“ (o nevhodnosti takové otázky viz výš)

- d) „Zatrhnete tvar, kterého byste spíše užili v následujících větách, jestliže byste užili jiného tvaru v hovorů a jiného v projevu psaném, připojte k jedné variantě písmeno H (v hovorů), k druhé písmeno P (při psaní).“ (proč se tak neptali třeba už v a?) – čtyři věty na *ho/je* v ak. n., jedna na *ho/jej* v ak. n. (to je asi chyba, na *jej* se ptají v e)); zadavatelé tu tedy tvar *jej* přímo neuvádějí, ale v předmluvě říkají, že mají vyplňovatelé napsat, když používají jiný než uvedený tvar [III])
- e) „Připustil byste označený tvar zájmena ve větách dále uvedených, nebo byste jej pocítoval jako zcela nespisovný?“ (návodná otázka, viz výš) – jedna věta s tvarem *něho* v ak. n., dvě s *jej*, jedna s *něj* (nejsou tu tedy uvedeny konkurenční tvary)

Chybějí tedy kontrolní otázky na variantnost odedávna kodifikovanou (*mě/mne* bylo kodifikováno teprve v PSJČ), třeba *něj* a *něho* v ak. ma. Kdyby se tu zjistilo, že někdo nějaké takové tvary pokládá za nespisovné, zpochybnilo by to i ty případy, kdy pokládá za nespisovné tvary ještě nekodifikované (anebo by to zpochybnilo pojem spisovnosti). (Tak by se ale samozřejmě dotazník ještě prodloužil.)

2.3 Hyperkorektnost

Sgall a Bělič v člancích, kterými se budeme v dalších oddílech zabývat, označují tvary *jej* a *mne* v některých postaveních jako hyperkorektní a argumentují tím proti jejich kodifikaci. Co to ale znamená, že je něco hyperkorektní?

Podrobně o tom, co různí čeští jazykovědci mínili hyperkorektností, píše Chromý (2007). Definice hyperkorektního tvaru v SSJČ ze stejné doby, kdy vyšly Sgallovy a Běličovy články, zní: „vytvořený z přehnané snahy o jazykovou správnost a jen domněle správný (např. *lhou* místo

lžou)“ – to vlastně odpovídá etymologii. Jak se ale pozná „přehnaná snaha“? (Správnost je podle SSJČ „shoda s normou pokládánou za závaznou, s kodifikací“.)

Skutečnou definici hyperkorektnosti u nás jako první přináší až Sgall v článku *Poznámka k pojmu hyperkorektnost* z r. 2006 (Chromý 2007: 127). Souhlasí s popisem v SSJČ a vymezuje tři podmínky hyperkorektnosti:

- „(...) hyperkorektní jev je
- (i) nespisovný, nepatří ani do normy spisovné (podle kodifikace), ani do normy standardního běžného hovorů (na daném území), zároveň je
  - (ii) analogický (co do hláskového složení, popř. co do systémového začlenění) k výhradně spisovnému (kodifikací vymáhanému), popř. stylově vyššímu tvaru nebo spojení konkurujícímu s výrazem v hovorů běžným, a je
  - (iii) konkurentem tvaru, který má své místo jak ve spisovné normě, tak v normě standardního hovorů, tj. u většiny mluvčích v naší autentické mateřštině, obecné češtině (v užším chápání jde o konkurenci dvou prostředků pro stejnou funkci, v širším chápání může jít o tvary s různými mluvnickými funkcemi).“ (2006: 21)

Na konci článku pak říká: "Závěrem bych chtěl konstatovat, že hyperkorektnost není jev jednoduchý a že její projevy, tak jako řada jiných jazykových jevů, mají své jádro (ve kterém jsou všechny tři podmínky uvedené jako (i), (ii) a (iii) splněné) i svou periferii, pomezí jevy, které všem podmínkám plně neodpovídají." (2006: 25)

Chromý navrhuje nahradit normu kodifikací (ale už Sgall vlastně říká „podle kodifikace“), „už jen proto, že (pochopitelně) nepanuje shoda v tom, co vlastně do spisovné normy patří a co nepatří“ (2007: 127). Někdy ale nepanuje shoda ani mezi různými kodifikačními příručkami – tak třeba, abychom zůstali u našich tvarů zájmen, PMČ považuje tvar *jenž* v ak. mi. za substandardní (298), kdežto AGSČ říká, že se za substandardní pokládat nemusí (415); ostatní mluvnické se o tom pak nezmiňují

vůbec, dokonce ani korpusová, záměrem čistě popisná MSC (o rozdílech mezi mluvnicemi viz další kapitolu).

Ale to by se nakonec dalo snadno vyřešit: buď pro potřeby definice patří do kodifikace to, co zaznamenává aspoň jedna kodifikační příručka, nebo to, co zaznamenávají všechny, anebo se třeba - to nemůže dopadnout špatně - mezi kodifikačními příručkami udělá referendum. Větší problém je, že takový pojem bude sice jasně definován (aspoň v tomto ohledu), ale není jasné, k čemu bude užitečný. Opravdu chceme hyperkorektnost vymezit tak, že se dá ztratit ze dne na den (změnou kodifikace), a ne tak, že se ztrácí plynule, tak jak daný jev proniká do normy?

Aspoň Sgallovi se takové pojetí nelíbí: „U zastánců morfologické kodifikace je rozhodující uznání této změny kodifikačními pravidly; např. *oni sází* bylo chybné, na většině území hyperkorektní, do r. 1993 a v tom roce tuto vlastnost ztratilo. Pro některé mluvčí (patřím k nim a jsem přesvědčen, že je to velká skupina) tím ale v jejich povědomí k okamžité změně nedošlo a dodnes je užití těchto tvarů „*tahá za uši*,“ sami je neužívají.“ (2010: 88)

Chromému by navíc i tak v definici pojem normy zatím zůstal - Sgall si totiž všímá i normy jazyka běžně mluveného; toho se Chromý nakonec zbaví úplně, ale o tom až později.

Vraťme se k původní Sgallově definici.

Není jasné, proč ve třetí podmínce nepoužívá stejné vyjádření jako v první, tedy „norma standardního běžného hovoru (na daném území)“. Jestli chápeme hyperkorektnost jako přehnanou snahu o správnost, pak ji musíme brát individuálně - tj. podle individuálního úzu (normy) mluvčího (anebo míň přesně podle normy na území, ve kterém žije); co je pak u jednoho hyperkorektní, u druhého být nemusí (tak nemůže být hyperkorektní tvar pl. *sází* tam, kde se používá i v běžně mluveném jazyce [tak to říká i Sgall]).

Pokusme se teď třetí podmínku (hyperkorektní jev soupeří s tvarem přítomným ve spisovné i běžné individuální normě) dál zpřesnit. Podle ní by totiž třeba tvar *dvěmi*, uváděný jako typický příklad hyperkorektnosti (i Sgallem), mohl být hyperkorektní jenom (podmínka nutná, ne postačující)

u těch, co obyčejně říkají *dvěma* (tedy tvar spisovné normy), ale ne už u těch, co říkají *dvouma*. Definici tedy opravíme tak, že si všímáme jenom příslušné části tvaru – v tomto případě koncovky.

Co jiné dva tvary, které Sgall taky uvádí a nakonec za hyperkorektní neoznačuje právě proto, že nesouhlasí s třetí podmínkou – tvary instr. *miliardy*⁸ a *důchodami* (proti ob. *miliardama* a *důchodama* a spis. *miliardami* a *důchodami*)? Mezi těmito dvěma tvary je ale rozdíl: v tom, jak moc se odchyľují od obecných a spisovných: *důchodami* je k ob. *důchodama* blíží než sp. *důchody*, kdežto *miliardy* je od ob. *miliardama* dál než sp. *miliardami*.

Můžeme tedy označit za hyperkorektní i tvar *miliardy* (jestli splňuje i další podmínky) a takto opravit definici: hyperkorektní je takový jev, který se odchyľuje od běžně používaného víc než spisovný (původní podmínka, že se běžně používaný a spisovný jev shodují, je pak zvláštním případem).

Že taková úprava odpovídá tomu, jak se hyperkorektnost chápe, o tom svědčí to, že se za hyperkorektní často označuje tvar pl. *sází* proti původnímu sp. *sázejí*, i když se říká v obecné češtině spíš *sázej* (*sázejí*), a podle Sgallovy definice by se tu tedy o hyperkorektnosti nedalo mluvit. Tvar *sází* je ale od ob. *sázej* dál než pův. sp. *sázejí*, a proto je možné ho za hyperkorektní označit; Sgallově definici takto odporuje i samotný Sgall, v samotném článku, kde ji představuje (2006: 24). Naopak tvary jako *trpějí* (proti ob. *trpěj* a sp. *trpí*) odpovídají tvaru *důchodami*.

Protože nálepek není nikdy dost, navrhuju pro tvary jako *důchodami* a *trpějí* zavést pojem *hypokorektnost* – místo přehnané snahy o „správnost“ to je snaha nedostatečná nebo nepovedená: mluvčí správně vystihuje, že ve spisovné normě existuje vyšší tvar, ale netrefí se do něj (a zároveň ho ani nepřevyší jako v případě *miliardy*).

Pro úplnost (u článků o kodifikaci to ale nevyužijeme) se zmiňme ještě o jednom příkladě, který Sgall uvádí jako hyperkorektní, ale který je spíš

---

8 Předpokládáme samozřejmě, že tu mluvčí nechápe *miliardy* jako *mi*.
(https://www.google.cz/search?q=dvacet+miliard%C5%AF&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b-ab&gfe_rd=cr&ei=79SwV-iBJdPR8gfgqWgDA#q=%22dvacet+miliard%C5%AF%22).

hypokorektní: tvar *pomůží*. I tady existuje proti ob. *pomůžou* vyšší tvar (na to ukazuje hláskové spojení *žou*), pův. sp. *pomohou*, a tentokrát se autor netrefí do toho, kterou část slova má změnit: místo kmene změní koncovku (podle *dokážou* a *dokáží*). Obdobným případem je vlastně i tvar *lhou*, uvedený v SSJČ, kde naopak autor místo koncovky mění kmen (teoretickým vyšším tvarem je *lží*, který je ale samozřejmě na rozdíl od tvaru *pomohou* mrtvý, viz Lhátí 1921).

A ještě jedna poznámka: ze třetího bodu jasně plyne, že hyperkorektní nemůže být jev písemný, jako třeba do omrzení ostrakizovaná podoba *by jste*.

Obraťme se k druhé Sgallově podmínce (hyperkorektní jev je analogický k výhradně spisovnému nebo vyššímu jevu soupeřícímu s jevem obvykle používaným). V SSJČ je hyperkorektnost vymežována motivací autora – ten se snaží o správnost a přehánění to. To znamená, že by hyperkorektní jev měl nejenom být analogický k vyššímu tvaru, ale taky by měla být právě jeho vyšší úroveň motivací k jeho použití.

Zjišťovat autorský záměr je samozřejmě těžké a definice se tím zase znejasňuje. Můžeme se ale aspoň pokusit zamyslet, jestli nemohla být i jiná motivace, a to zvláště v tom případě, že hyperkorektní jevy ve svém pohledu na jazyk odsuzujeme.

Jakou definici navrhuje na základě Sgallovy Chromý?

Hyperkorektnost bere jako „princip vzniku“ (2007: 130), což vlastně odpovídá i popisu v SSJČ („tvar vytvořený z přehnané snahy o jazykovou správnost“). Hypokorektní jev podle Chromého:

- „1. Vznikl jako analogický (co do formy) k spisovnému, popř. stylově vyššímu tvaru nebo spojení.
2. Vznikl jako stylově vyšší (z hlediska produktora projevu) konkurent tvaru, který má své místo převážně ve spisovné češtině, zřídka i v češtinách nespisovných.“ (ibid.)

Původní Sgallovu první podmínku Chromý vypouští, protože platí vždycky: „[p]ři svém vzniku nemůže jev patřit ani do spisovné kodifikace

(resp. spisovné normy), ani do normy běžného hovoru“. (ibid.)

V druhé podmínce odsouvá běžně mluvený jazyk do pozadí, protože podle něj jsou hyperkorektní jevy „produktem pohybu uvnitř spisovné normy a jsou jasným důkazem toho, že se spisovná čeština nevyvíjí pouze na základě češtiny obecné, ale i sama o sobě“; vznikají z potřeby slohového rozrůznění. (2007: 129)

Jenomže odkud se ta potřeba bere, proč lidé považují třeba tvar *demonstranti*, který Chromý uvádí, za ne dost vysoký? Je to právě z napětí mezi spisovným a běžně mluveným jazykem; to, co se v běžně mluveném jazyce nepoužívá, se pokládá za vyšší. Sgall říká:

„Ve standardním běžném českém hovoru (s typickou oscilací, střídáním kódů) se užívá poměrně mnoho jevů, které nejsou uznávány za spisovné.

V této situaci je v jazykovém povědomí některých mluvčích zakotven mylný pocit, že tvary v hovoru neužívané (více méně knižní) mají jakýsi vyšší stupeň spisovnosti („správnosti“ ve staré brusičské terminologii).

Postoje, které mají své oprávnění v přechodném pásmu tvarosloví mezi spisovnou normou a obecnou češtinou, tak u některých mluvčích nepatříčně pronikají i do vztahu mezi spisovnými tvary v hovoru běžnými a tvary výhradně spisovnými, které v běžném hovoru (aspoň v Čechách,

v obecné češtině) doma nejsou. Ta ze dvou variant, která se v neformálním hovoru užívá, se takovému mluvčímu mylně jeví jako „méně spisovná“ než varianta běžně neužívaná, výhradně spisovná.“ (2006: 22)

Nemusíme samozřejmě souhlasit se Sgallovým vyjádřením, že to, že lidem připadají knižnější (v běžně mluveném jazyce méně používané) jevy jako vyšší, je „mylný pocit“ (může být vůbec takový pocit mylný?); že ale takový vztah existuje, je snad nesporné. (Pěkně to dokládá různé hodnocení oblastních variant jako třeba *jsi* a *-s*, ze kterých mluvčí považují za knižní tu, kterou sami nepoužívají. [Jedlička 1963: 18])

Ale i když hyperkorektní jevy na základě napětí s běžně mluveným jazykem vznikají, v definici nakonec uveden být nemusí.

Závěrem Chromý poznamenává:

„V rámci kodifikace spisovné češtiny bychom měli k hyperkorektním jevům přistupovat stejně jako k jakýmkoli jevům jiným. Pokud jevy splní kritéria, která si pro kodifikaci stanovíme, není důvod je pronásledovat a mluvit o nich jako o chybě či dokonce jako o „hrozbě jazyku“. Jazyk je třeba sledovat v jeho skutečné podobě, je třeba přistupovat k němu nepřeskrriptivně, nikoli tak, jak bychom si přáli, aby vypadal.“ (2007: 131)

Jaká kritéria (jestli vůbec) si zvolili jazykovědci pro kodifikaci tvarů zájmena *já* a *on*? Na to se teď už konečně podíváme.

2.4 Tvar mě v gen. příkl., tvar ho v ak. mi. příkl.

O tom, že PSJČ připustil v gen. příkl. (to se *mne* týká) i tvar *mě*, je krátká zmínka od Knapa (1939: 121); o důvodech nemluví. Tvůrci PSJČ mohli vycházet z rozsáhlé lexikální (ne mluvnické) excerpce (viz Hladká 2005: 152–156).

O tom, že PČP z r. 1941 (PČP 1946: XL—XLI) připustila v ak. mi. příkl. (tam *jej* najdeš) i tvar *ho*, se asi v tehdejší literatuře nepíše nikde.

2.5 Tvar mne v ak. příkl., tvar mně v dat. příkl.

2.5.1 Jiří Novotný (1958): Příspěvek ke zjišťování mluvnické normy soudobého spisovného jazyka se zřetelem k jeho kodifikaci

Novotný se zabývá jenom tvary ak. a dat. příkl. (tam *mě* najdeš, to se *mi* líbí), protože „zde, jak se zdá, kolísání přesahuje stupeň pouhé výjimečnosti“ (24); můžeme tedy snad vyvodit, že kolísání v ak., gen. a dat. nep. „stupeň pouhé výjimečnosti“ nepřesahuje, ale data k tomu Novotný nedává. (Tvary gen. příkl. se nezabývá asi proto, že tam už kodifikace připouští jak (pův.) tvar *mne*, tak *mě*.)

Za materiál pro zkoumání současné spisovné normy si vybírá Literární noviny za rok 1957 (jeho článek je z roku dalšího) – je to materiál ne moc

rozsáhlý, ale přitom hodně rozmanitý (podobá se to pojetí reprezentativnosti u posledního korpusu současného psaného jazyka SYN2015, viz čtvrtou kapitolu, Cvrček – Čermáková – Křen 2016):

„Časopis jsme zvolili za materiálový pramen proto, poněvadž nám jde nikoli o individuální úzus jednoho autora, ale o průřez spisovného úzu u více současných uživatelů spisovného jazyka. Excerpcí uvedeného ročníku Literárních novin jsme získali doklady sledovaného jevu z jazyka více než sto padesáti uživatelů spisovného jazyka. Literární noviny jsme vybrali za podklad excerpce proto, že sdružují jazykové projevy rázu všeobecně kulturního, uměleckého a částečně i odborného, takže rozbor jejich jazyka v sledovaném jevu postihuje spisovný jazyk v celé šíři jeho rozvrstvení.“

(25)

I když to neříká, zabývá se tedy jenom částí spisovného jazyka – psanou; o mluveném jazyce se skoro vůbec nezmiňuje.

A nevšímá si přitom jedné složky psaného jazyka – poezie –, protože v ní prý mohou mít vliv „potřeby rýmu nebo důvody zvukové“. (25) V tom se shoduje s mluvnickou excerpací prováděnou v ÚJČ, viz výš (Jedlička 1950: 128). Co přitom ale může mít vliv na doklady mimo rýmové postavení? Počet slabik, jak Novotný sám přiznává, ne.

Nevšímá si taky dokladů „v neobvyklém pádovém významu“, jako třeba „lístek, který mně potěšil“ (25) – ve skutečnosti to je obyčejný tvar [mně], který je jenom zapsán odchylně od Pravidel (*mně* v ak.; podobně *mě* v dat.). Není tedy důvod takové doklady nepočítat, ale naštěstí jsou „nečetné“, takže jejich vyřazení výsledek moc nezkreslí.

Novotný si dál nevšímá dokladů v nespisovném (ty pozná podle typicky nespisovných jevů v okolí) a ve starším jazyce (protože mu jde o popis současného spisovného jazyka), dokladů, u kterých se nedá rozhodnout, jestli jsou v příklonném postavení, a dokladů opakovaných.

Nechává naopak ty doklady, „v nichž volba slabšího nebo silnějšího tvaru je ovlivněna činiteli stylistickými, zejména snahou zabránit nelibozvučnému opakování stejných slabik“, jako třeba „sami mně pověděli

nějakou pohádku“, protože prostě „do spisovného jazyka pronikly“. (28) Ten samý argument se ale dá použít i na doklady z poezie, které vyřazuje. V tomto případě se tak Novotný rozchází se zásadami mluvnické excerpce v ÚJČ. (Jedlička 1950: 127) (Jestli má v současném psaném jazyce hláskové okolí nějaký vliv na volbu tvarů *mi* a *mně*, se podíváme ve čtvrté kapitole.)

Novotný pak dospívá k těmto výsledkům (29):

pád	výskyt: celkem	z toho			
		slabší		silnější	
		počet	%	počet	%
dativ	774	740	95,6	34	4,4
akuzativ	378	193	51	185	49

Novotný dál popisuje, jak s tvary zacházejí jednotliví autoři: Ti, co v dat. používají tvar *mně*, používají i tvar *mi*, a obyčejně častěji; víc je ale těch, co používají jenom tvar *mi*. Naopak těch, co v ak. používají jenom tvar *mě*, je jenom pár, kdežto ostatní používají buďto jak tvar *mě*, tak *mne* (a někdy jeden v pásmu postav, a druhý v pásmu vypravěče), nebo dokonce jenom tvar *mne*.

Procento odchylek je v ak. „poměrně veliké“ (je to polovina dokladů – kolik by jich muselo být, aby bylo prostě „veliké“?) a i u dat. „natolik vysoké, aby k němu kodifikace přihlížela“ (34; jak nízké číslo může kodifikace přehlížet?); jsou o to důležitější, že se musejí prosazovat proti „kodifikačnímu tlaku, působícímu nejen na jazykové povědomí pisatele, ale i přímo na jeho projev zásahy korektorskými a upravovatelskými“ (35). Novotný tu pak přímo cituje Jedličkovo stanovisko o větším významu odchylek než shod (1950: 130).

Kodifikace těchto tvarů se tedy musí přizpůsobit normě, „neboť správná je jenom ta kodifikace, která respektuje skutečnou normu, její vývoj nebrzdí, ale naopak vhodným usměrňováním podporuje“. (34) Bude to „kodifikační zásah do vývoje soudobé spisovné mluvnické normy“ (34–35), který bude „respektovat skutečný současný stav“ a „podporovat tendenci

demokratizační“ (35), protože pak bude kodifikace jednodušší k osvojení (jestli nikde jinde, tak aspoň tady chybí zmínka o stavu v běžně mluveném jazyce; kdyby v něm měl syntaktický rozdíl tvarů oporu, každý by to zvládl, a nebylo by co demokratizovat).

Už v podtitulu Novotný píše, že je tento článek jenom „nástinem zpracování dílčího úseku rozsáhlejší práce“ (22). Nemůžeme mu proto vyčítat, že se nezmiňuje o historickém vývoji, o mluveném jazyce a o analogickém stavu v gen. (kde už kodifikace připouštěla jak tvar *mne*, tak *mě*). Na závěr slibuje, že časem udělá větší práci, jejímž tématem bude „důkladné a materiálově široce podložené, o historické studium této otázky se opírající a k progresivním vývojovým tendencím, jakož i k jazyku obecnému a dialektům a k jazyku mluvenému přihlížející zjištění skutečného stavu sledovaného jevu v soudobé spisovné normě“ (35). Taková práce ale už nikdy nevyšla, asi proto, že už nebyla nutná: kodifikace se změnila už po tomto článku. (Je možné, že kodifikátoři přihlédli i k mluvnické excerpici a dotazníku ÚJČ.)

2.5.2 František Váhala (1960): Tam mne jistě najdeš - to se mně líbí

Váhala tvrdí, že se tvary *mne* a *mně* v příklonném postavení používají „stále hojněji“ (251), a odkazuje se přitom na Novotného (respektive na referát o něm v Naší řeči) – Novotný ale mluví jenom o současném jazyce, nesrovnává ho s dřívějším.

Dál cituje, jak tvary kodifikuje Slovník spisovného jazyka českého: „po předl. a v důrazu se užívá jen delších tvarů *mne*, *mně*, jinak obojích: *mne* i *mě*, *mně* i *mi*“. Znamená to, že „dosavadní poučky učebnic a mluvnic o užívání kratších a delších tvarů zájmena já ve 4., 3. pádě zůstávají nadále v platnosti, avšak odchylné užití tvarů delších v nepřízvučném postavení nemůže být pokládáno za chybné“ (252).

Ve skutečnosti jde ale SSJČ ještě dál: v hovorovém, tedy mluveném spisovném, (a obecném) jazyce je podle něj tvar *mě* [mně] jediným tvarem akuzativu a genitivu. Takže „dosavadní poučky zůstávají nadále v platnosti“, ale nemusejí se dodržovat.

Nakonec mluví Váhala o slohové povaze tvarů: *mne* má prý „charakter poněkud knižní“, *mně* „rát trochu hovorový“ (252).

2.6 Tvar mě v ak. a gen. nepříkl.

2.6.1 Petr Sgall (1961): K tvarům mně, mě - mi, mne

Sgall na začátku hodnotí změnu kodifikace tvarů ak. a dat. nep.

Opakuje nepodložené tvrzení, že se „tvar *mně* (...) šíří na úkor tvaru *mi*“ (164), a všímá si, že SSJČ „uvádí i pro postavení příklonky tvar *mi* až na druhém místě vedle *mně*“ (to má stova nějaké opodstatnění: tvar *mi* je původní, výrazně častější a i v běžně mluveném jazyce pořád živý). Lidé se tak už prý nemusejí rozhodovat mezi tvarem „působícím někdy nezvykle“ a tvarem nekodifikovaným a mělo by se jim o tom co nejdřív říct.

Tvar *mne* se používá v ak. příkl. „velmi často“ (pro Novotného to bylo jenom „poměrně“ [1958: 34]), ale změna kodifikace u něj není prý „tak oprávněná“ jako u tvaru *mně*. Proč není kodifikace daleko četnějšího tvaru tak oprávněná? Sgall totiž nechce kodifikaci spisovného jazyka přibližovat úzu (normě), ale běžně mluvenému, resp. obecnému jazyku a v něm se tvar *mne* vůbec nebo skoro vůbec nepoužívá, jak říká SSJČ a Bělič a jak dokládají dialektologické studie a taky nové divadelní hry a scénáře, které dávají přednost tvaru *mě* (psaného taky *mně*).

Jak se podle Sgalla dostal tvar *mne* do příklonného postavení? Je to prý tvar „povýtce spisovný“ (165), který se má používat v některých případech (v nepříklonném postavení), kde se v běžně mluveném jazyce říká [mně], a šíří se pak i do těch případů, kde je namísto tvaru *mě* (v příklonném postavení) – jako „správnější“, jako „výsledek hyperkorektního vyjadřování“ (165).

Při takové rozšířenosti tvaru *mne* se ale sotva dá mluvit o hyperkorektnosti – těžko odlišit případy, kdy si autor špatně vybaví pravidlo, které do něj vtloukli ve škole, od těch, kdy si prostě osvojí tvar *mne* z úzu jako další variantu.

Jako hyperkorektní ale nemuselo používání tvaru *mne* ani začít: je možné, že je ještě z doby, kdy se v běžně mluveném jazyce používaly oba

tvary; anebo je aspoň stejně hyperkorektní jak v příklonném, tak nepříklonném postavení – původním tvarem ak. bylo všude *mě*, tvar *mne* se do něj přenesl z gen.

Kromě toho můžeme najít i jinou motivaci než snahu o slohově vyšší („správnější“) tvar, a to snahu pisatelů snadno rozlišovat tvarově ak. a gen. od dat. (a lok.) – je totiž jednodušší se naučit protiklad různě vyslovovaných tvarů *mne* a *mně* (a *mi*) než protiklad různých písemných podob *mě* a *mně* jednoho tvaru [mňe] (tedy je jednodušší se naučit hláskový než písemný rozdíl; o tom svědčí i to, že si lidé pomáhají při psaní *mě* a *mně* právě tím, jestli si místo toho můžou říct *mne*⁹).

A dává smysl, že ti samí lidé, co používají „trochu hovorový“ (jak říká Váhala) tvar *mně*, používají často vedle toho i „hyperkorektní“ tvar *mne* (Novotný 1958: 29–34)? Za hyperkorektní se pak už vůbec nedá označit, když někdo píše v esemeskách (nebo obecně textech bez diakritiky) všude podobu *mne* a nechává na čtenáři, aby si na pravých místech domyslel háček.¹⁰

Sgall dál nesouhlasí s tím, že by připuštění tvaru *mne* (jeho slovy „změna kodifikace, kterou by se často užívaný tvar dosud považovaný za chybný mechanicky uznal za správný“ [165]) přispívalo k demokratizaci spisovného jazyka (to sice možná ne, ale co jiného dělat než „mechanicky“ uznat tvar, který se používá stejně často jako tvar do té doby jediný kodifikovaný?). Nesmí se pomíjet mluvený jazyk: „jak jsme viděli, v psaném jazyce se tvar *mne* šíří na úkor tvaru psaného *mě*, kdežto v jazyce běžně mluveném je tomu naopak“ (166). (Že by se v psaném jazyce tvar *mne* šířil, jsme neviděli; naopak jsme viděli, že v běžně mluveném jazyce se tvar *mě* nešíří, protože už nemá kam.)

9 Tak radí Internetová jazyková příručka (<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=650>) a píše o tom spousta lidí na internetu, třeba: „Jestliže si nevíme rady s tím, zda do textu napsat "mě" nebo "mně", pomůžeme si užitečnou fintou. Tam, kde jsme schopni říct "mne" a text dává logiku, pak píšeme "mě". Tam kde to nejsme schopni říci s logikou, píšeme "mně".“ (<http://www.jaktak.cz/jak-spravne-psat-me-mne.html>)

10 I takoví vykukové existují: „Nejjednodušší je to u smsek.. tam když napíšete mne, tak to může znamenat mně i mne..tudíž se člověk nesplete nikdy!“ (<http://www.abclinuxu.cz/blog/plastique/2005/6/sklonovani-osobniho-zajmena-ja#19>)

Pak Sgall říká: „Chceme-li naopak zvýšit možnost nenásilného spisovného hovoru, pak by bylo na místě, aby i ve spisovné češtině byl tvar vyslovovaný [mňe] považován za oprávněný pro 2. a 4. pád v jakémkoli postavení, nejen jako příklonka.“ Jestli mluví o kodifikaci hovorového (mluveného spisovného) jazyka, navrhuje něco, co už připustil SSJČ; jestli mluví i o kodifikaci psaného jazyka, navrhuje do ní zavést tvar, jehož četnost v něm vůbec nezkoumal a u kterého mu stačilo, že přiblíží kodifikaci tomu, jak by měl spisovný jazyk podle něj vypadat.

Nakonec řeší, jak tvar [mňe] psát: Mohlo by to být různě podle pádů *mě* a *mně*, ale to je prý „jinak neobvyklé“ (166) – aspoň jotou a ypsilonem se ale stejný tvar v různých pádech někdy rozlišuje (třeba *psi* a *psy*) – a není to nutné, protože rozdíl mezi ak. s gen. a dat. s lok. není tak důležitý (to nedokládá). Proto navrhuje psát všude *mně* (se současnou variantou *mě* v ak. a gen.), spíš než *mě*, protože to by byl větší zásah.

Ke Sgallově článku se pak vyjadřuje redakce Naší řeči:

Souhlasí, že se má tvar [mňe] připustit všude jako „správný“ a že tvar *mne* je „knižní“ (vhodněji než „povýtce spisovný“) a „v postavení příklonném co do vzniku v podstatě tedy hyperkorektní“ (167). Je snad možné, že před takovým rozhodnutím přihlédla k mluvnické excerpici a dotazníku ÚJČ, ale nemluví o tom.

Dál říká, že se nedá rozdíl mezi ak. s gen. a dat. podceňovat: existují totiž slovesa s předmětem v ak. a dat. s různým významem (třeba *brání někoho* a *někomu*) anebo s dvěma předměty v ak. a dat. (třeba *doporučit někoho někomu*) a jednotné psaní tvaru [mňe] by u nich ztěžovalo porozumění (167–168) – proč ale v mluveném jazyce jeden tvar pro víc pádů nevadí, nevysvětluje. (Asi proto, že v mluveném jazyce jsme na to už zvyklí, kdežto v psaném by to byla novinka.)

Přibližování spisovného jazyka k běžně mluvenému není podle redakce jedinou tendencí a spisovnému jazyku jde zjevně i o srozumitelnost, zřetelnost a slohovou rozrůzněnost (právě její potřebou vysvětluje Chromý hyperkorektnost [2007: 129], viz výš).

Nakonec redakce poznamenává, že tento jev není jediným „citlivým místem v kodifikaci zájmen“ a že se musí kodifikace podrobit „u všech

sporných případů revizi“. (168)

2.7 Tvar *ho* v ak. n. příkl.

2.7.1 Jaromír Bělič (1961): Kdo zavřel okno? Otevři *ho*

Na začátku se Bělič odvolává na Sgallův článek a říká, že změnou kodifikace v něm navrženou se dospívá k „vyrovnání kodifikace s kolektivním jazykovým povědomím, faktickou normou“. (266–267) Viděli jsme ale, že to Sgall ani redakce Naší řeči nepředvedli.

Svým článkem navazuje na poznámku redakce o dalších rozporech kodifikace se „skutečným stavem“, které se musejí prozkoumat; zaměřuje se na tvary ak. n. zájmena *on*, kde mluvnické a slovníky do té doby uvádějí jako spisovné jenom tvary *je* a *ně* (tam *je* najdeš, pro *ně*).

Místo tvaru *je* (v příklonném postavení) se ale na velké části území v běžně mluveném jazyce používá tvar *ho*, doložený už ve 14. stol., a tvar *je* prý proto připadá většině lidí „nepřirozený, umělý, knižní“. (268)

Jak ukazuje mluvnická excerpce, je ve spisovném jazyce hodně odchytek: ze 402 dokladů má tvar *je* 316 (78,6 %), *ho* 62 (15,4 %; 72,1 % z nekodifikovaných tvarů) a *jej* 24 (6,0 %; 27,9 %). (268) Příklady Bělič neuvádí.

Procento nekodifikovaných tvarů je podle Běliče „až podivuhodně vysoké, neboť vesměs běží o projevy opravované nakladatelskými redaktory, korektory atd.“ (ibid.) – opakuje tak Jedličkovo stanovisko, že má odchylka větší význam než shoda (1950: 130).

K tvaru *jej* poznamenává, že se v nářečích objevuje zřídka a „má patrně ve spisovném užití nejčastěji přídech hyperkorektnosti“ (268), a dál o jeho kodifikaci neuvažuje. Přitom má tento tvar srovnatelnou četnost, jaká stačila Novotnému u tvaru *mně* v dat. v příklonném postavení (1958: 34). A i kdybychom souhlasili, že hyperkorektní jevy nemají v kodifikaci co pohledávat, je tvar *jej* opravdu hyperkorektní? Ve skutečnosti odpovídá definici hypokorektnosti (nebylo všechno to povídání o hyperkorektnosti nazdařbůh!) – tvar *ho* má vyšší protějšek *je* a *jej* je pak jeho obdoba převzatá z mužského rodu.

Bělič pak připomíná, že se na to, že by se měl tvar *ho* kodifikovat, upozorňovalo už v r. 1932 ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*; v Havránkově a Jedličkově ČM se už uvádí aspoň jako hovorový. Novákovo a Sgallovo vyjádření, že „zastaralý 4. pád střed. rodu *je* od zájm. *ono* (...) kodifikace dosud zbytečně udržuje místo běžného *ho*“, už ale připadá Běličovi „nadměrně vyhrocené“ a „radikální“, protože má tvar *je* dlouhou tradici a na některých částech území se používá i v běžně mluveném jazyce. (268)

O výsledcích dotazníku se pak Bělič zmiňuje ne proto, aby podpořil kodifikaci tvaru *ho* – ta mu asi byla samozřejmá –, ale aby ukázal, že (většinový) tvar *je* „tak snadno vyloučit nelze“. Kromě toho, tvar *ho* v něm aspoň v psaném jazyce dopadl o něco hůř než v excerpce:

U jedné věty, kde si měli vyplňovatelé vybrat mezi tvarem *ho* a *je* (tvar *jej* chyběl), byly prý tyto výsledky: ze 169 by „101 (...) dal v hovoru přednost tvaru *ho*, při psaní však tvaru *je*; veskrze přednost tvaru *je* dalo 29 účastníků a 28 účastníků by prý tvaru *ho* vůbec neužilo; naproti tomu veskrze přednost tvaru *ho* dalo jen 8 účastníků a 3 účastníci by tvaru *je* vůbec neužili“. (269) V psaném jazyce by tak tvar *je* (spíš) použilo 158 vyplňovatelů, tedy 93,5 %; naopak v mluveném jazyce by použilo tvar *ho* 112 vyplňovatelů, tedy 66,3 %. I v těchto výsledcích se podle Běliče projevuje vliv kodifikace. (ibid.)

O výsledcích pro tvar *jej* se Bělič nezmiňuje.

Na volbu tvarů *je* a *ho* má prý trochu vliv, jestli zastupují běžné konkrétní, nebo knižní abstraktum – to je celkem očekávatelné zjištění, protože knižní abstrakta se objevují spíš v knižním slohu a v něm se pak objevují i knižní tvary.

V popředložkovém postavení je podle Běliče jiná situace, protože *ně* je v běžně mluveném jazyce o něco častější a nesoupeří s jediným silným tvarem, ale s několika slabšími (hlavně *něj*, dál *něho*, *-ň* aj.), takže má silnější postavení. (269–270)

Data z excerpce Bělič neuvádí. Dotazník dopadl takto: „tvary *něj*, *něho* [pocituje] v jednom případě ze dvou příkladových vět 150 účastníků, v druhém 142 z celkového počtu 169 jako nespisovné a toliko 17, resp. 25

je připouští, zčásti ovšem jen jako hovorové (hlavně podobu *něj*)“. (270)

Na tvary v příklonném a popředložkovém postavení nejsou položeny stejné otázky, ale i tak ukazují, že má tvar *něj* o dost slabší postavení. 150 a 17 vyplňovatelů se asi vztahuje k větě s tvarem *něho*, 142 a 25 k větě s tvarem *něj*. (Dohromady to ale dává jenom 167, ne 169.) Výsledky tu mohlo ovlivnit různé slohové zabarvení vět. První je vznosná a nižší tvar *něho* se do ní hodí míň: „Jeho dílo vzniklo ve veliké službě národu, a proto není nad *něho* většího.“ Druhá je obyčejná a tvar *něj* v ní tak zní přirozeně: „Rád by si koupil pivo, ale neměl na *něj*.“ (Dotazník o spisovné mluvnické normě 1955: 53)

Poměry v popředložkovém postavení se podle Běliče musejí dál zkoumat, a to ve spojení s tvary v gen. n. i ak. m. a gen. m. Prý se dokonce zdá, „že je situace poněkud jiná, zastupuje-li 4. pád zájmena podstatné jméno středního rodu označující nějakou věc, než běží-li o zastoupení názvu bystosti živé; v tomto druhém případě více nebo méně proniká i povědomí přirozeného rodu mužského nebo ženského“. (270) Jestli ale „proniká i povědomí přirozeného rodu ženského“, volí asi autoři tvar *ji* (anebo *jí*, když na to přijde), a to už je sotva n.; pak je tedy obdobně pochybné označovat za n. i tvar *něj*. Bělič slibuje, že se k tomu ještě v Naší řeči vrátí. (Udělal to až o šestnáct let později.)

V důrazovém postavení jsou prý poměry podobné jako v postavení popředložkovém: řekne se „hlavně“ *je* (o tvaru *jej* se už na rozdíl od tvaru *něj* v popředložkovém postavení vůbec nezmiňuje).

Pak se dovídáme, že kodifikace tvaru *ho* je už hotová věc – v SSJČ se uvádí vedle tvaru *je* jako plně spisovný. Prý to znamená „vyrovnání kodifikace s povědomím skutečné nenásilné normy u většiny uživatelů spisovného jazyka“.

Bělič na závěr předpovídá: „Není přitom pochyby, že tvar *ho* v bezdůrazovém postavení rychle převládne nad vymáhanou dosud podobou *je*, tj. že vyjádření typu *Otevři je (okno)* brzy nabudou pro většinu uživatelů charakteru knižního, archaického.“ (271) V čem se to liší od Novákova a Sgallova vyjádření (1960: 736–737), které předtím označil za „nadměrně vyhrocené“?

„Při takto pojatém zpracování [spisovného i běžně mluveného jazyka] se ukáže, jak jsme přesvědčeni, že leckterý tvar dosud považovaný za hovorový nebo obecný ve skutečnosti je ve spisovném projevu méně nápadný než tvar dosud považovaný za výhradně spisovný, který je silně knižní nebo zastaralý a dává proto projevu nežádoucí zabarvení, působí příliš strojeně (jako např. zastaralý 4. pád střed. rodu *je* od zájm. *ono*, který kodifikace dosud zbytečně udržuje místo běžného *ho*).“

Rozdíl je v tom, že podle Sgalla a Nováka je tvar *je* zastaralý už teď a snad by se měl rovnou z kodifikace vyhodit, kdežto podle Běliče se teprve zastaralým brzo stane (a to jenom pro většinu lidí).

Nakonec redakce poznamenává, že tvar *ho* připustí i školní vydání PČP. (271)

2.7.2 Jaromír Bělič (1961/62): Tři změny v deklinaci zájmen

O předchozích třech změnách kodifikace, tedy zrušení syntaktického protikladu tvarů *mne* a *mě*, připuštění tvaru *mně* v dat. v příklonném postavení a tvaru *ho* v ak. n. v příklonném postavení, informuje Bělič učitele češtiny v *Českém jazyce a literatuře*.

Zjištění Novotného, že se tvar *mně* používá ve 4,4 % (1958: 29; přesné číslo neuvádí), hodnotí tak, že pronikal „dost často“. Na rozdíl od Váhalý tvrdí, že mezi tvary *mi* a *mně* není „objektivně (...) ani žádný rozdíl stylistický, i když leckdo snad bude subjektivně pocíťovat tvar *mi* jako poněkud knižní“. (136)

V ak. a gen. se předpisy kodifikace porušují „ještě hojněji“: tvar *mne* se se používá – prý hyperkorektně – v příklonném postavení „poměrně velmi často“ (Bělič uvádí v poznámce 49 % naměřených Novotným [1958: 29]) – navazuje tak na litotes Novotného, který to procento označuje za „poměrně veliké“ (1958: 34), kdežto tvar *mě* v postavení nepříklonném, „zvláště v projevech hovorověji zaměřených“ (které to jsou?), pronikal „silně“ – to je zase odvážná hyperbola, pro takové tvrzení nepředvedl Sgall

ani redakce Naší řeči důkazy (a Novotný mu odporuje [1958: 24]). Je prý „nesporné, že tvar *mě* je obecně pocíťován jako přirozený a nenásilný ve všech pozicích, kdežto tvar *mne* má naopak ve všech pozicích ráz poněkud strojený, papírový“. (137) Tvar *mne* tak už není jenom knižní, ale přímo papírový. Papírová jsou podle NSČ „zdiskreditovaná knižní slova“ (NSČ: 47) – a z podceňování četnosti tvaru *mne* se opravdu málem zdá, že se ho Bělič snaží zdiskreditovat. Svědčí o tom i to, co říká dál: „v běžných spisovných projevech budeme však zajisté i v postavení popředložkovém a důrazovém dávat přednost podobě *mě* (...) před podobou *mne*“; tu „nelze sice odmítat, ale je pravděpodobné, že bude z jazyka ustupovat“. (138) Z toho, co se předtím označovalo za chybu, se tak bez předvedení stavu v úzu stala rovnocenná varianta, a teď dokonce i varianta přednostní.

Jako „strojený“ označuje Bělič i tvar *je* v ak. n. a říká, že tvar *ho* proniká „velmi často“ (138) – tvaru *ho* naměřil 15,4 % (1961: 268); 49 % u tvaru *mne* je jenom „poměrně velmi často“. Pak Bělič celkem doslova opakuje, co řekl o popředložkovém a důrazovém postavení a že tvar *je* bude brzo pro většinu knižní a zastaralý. (138–139) O tvaru *jej* se vůbec nezmiňuje.

Nakonec říká: „Všechny tyto tři úpravy ve skloňování zájmen budou jistě uvítány, neboť v mezích možností odstraňují svízelný rozpor mezi předpisovanou normou a jazykovým povědomím uživatelů spisovného jazyka, lépe řečeno mezi zastaralou kodifikací normy a živou normou dnešní. Protože změny se provádějí v souladu s běžným hovorovým územ, znamenají zhovorovění spisovného jazyka v uvedených jevech, a tím jeho zjednodušení, jeho demokratizaci.“ (140)

2.8 Tvary něj a jej (a -ň) v gen. a ak. n.

2.8.1 Jaromír Bělič (1977): Bez něj je to těžké

Slibovaný článek o tvarech zájmena *on* v gen. a ak. n. (*jeho* se to týká, bez *něho*, to se *ho* týká; *je* tam najdeš, pro *ně*, tam *je* najdeš) uveřejnil Bělič až šestnáct let po článku, kterým informoval o kodifikaci tvaru *ho* v ak. n. (1961). Jsou to přitom úzce souvisící problémy a data z mluvnické excerp-

ce a dotazníku na jazykové povědomí byla dostupná už v r. 1961. Na jejich základě dospěl už tehdy k podobným závěrům jako Bělič o šestnáct let později Daneš v jednom jazykovém koutku, ale kodifikátoři ho nevyslyšeli.

Na začátek mluví Bělič o etymologii sledovaných tvarů (57–58), potom o současném stavu v běžně mluvené češtině – tvar *jej* se na většině území nepoužívá, proto se „aspoň z části pocituje jako poněkud knižní, vyhroceně spisovn[ý]“¹¹, kdežto tvar *něj* je běžný, a proto „naprosto bezpříznakov[ý], stylově neutrální“; tvar *-ň* je řídký v běžně mluveném i spisovném jazyce (58–59).

Mluvnice do současnosti většinou označují tvary *něj* a *jej* v gen. za chybné nebo nespisovné; až Havránkova a Jedličková ČM uvádí tvar *něj* v gen. jako hovorový a SSJČ jako hovorový i tvar *jej*. (60)

Podle Běliče se už tvar *něj* „jako specificky hovorov[ý] necítí, je stejně jako ve 4. pádě zcela bezpříznakov[ý]“. (60) Naopak tvar *jej* nikdy nebyl „specificky hovorov[ý]“ a hyperkorektně pronikl do gen. z ak. a má v stejné postavení jako v ak. (61)

Stich u jiného jevu (výslovnost *s/z* v přejatých slovech) říká, že slohové kvalifikátory někdy kodifikátoři používají jako „zastírací manévr“, když se jim některé věci nelíbí – označovat jevy za přímo „nesprávné“ si už od nějaké doby nemůžou dovolit. (1982: 90) Je možné a pravděpodobné, že to byl případ i tvaru *jej*.

Hodnocení tvaru *jej* jako hyperkorektního odpovídá Sgallově definici. Jedna ne úplně hyperkorektní pohnutka pro jeho používání by se ale přece snad našla: je možné, že někteří lidé rozlišují tvary *ho* a *jej* v gen. stejně jako v ak. podle rodu (*ho* pro ma., *jej* pro mi.; co pak ale říkají v n.? *je se to netýká* asi sotva, ale třeba používají tvar *jej* i v ak. n. a pak i v gen.). (Je ale otázka, jakou to má motivaci, jestli taky ne hyperkorektní.) Dosvědčuje to Beneš (1943: 19); Dostál (1944) v odpovědi na něj už ale mluví jako o další příčině i o hyperkorektnosti, i když toto slovo přímo nepoužívá. (Jestli je v současném jazyce nějaký rozdíl mezi tvary *něho* a *něj* v gen. podle rodů, se podíváme ve čtvrté kapitole.)

Na rozdíl od článku z r. 1961 uvádí Bělič u všech jevů i doklady (když

---

11 Bělič tu místo slova *tvar* používá slovo *podoba*.

je excerpce vůbec zachytí). Je z nich „patrné, že se tvary *jej/něj* v 2. pádě jedn. č. mužského rodu vyskytují i u významných autorů dbalých o svůj jazyk a v časopisech vyznačujících se dobrou jazykovou úrovní“. (61)

Dál uvádí Bělič výsledky mluvnické excerpce (z konce padesátých let, tedy už trochu staré): v příklonném postavení má tvar *jej* 24 z 243 dokladů (9,88 %), v popředložkovém *něj* 91 ze 792 (11,49 %). Je prý příznačné, že je procento tvaru *něj* „poněkud vyšší“. (ibid.) (Ve skutečnosti je to ale rozdíl z jazykového hlediska zanedbatelný.)

Ze 175 vyplňovatelů dotazníků připouštělo tvary *ho* i *jej* přes 40 %, tvary *něho* i *něj* přes 50 %; malé procento neodpovědělo a tím se prý taky vyjádřili pro obojí, jenom pár označilo za spisovné jenom tvary *jej*, *něj*; ostatní označili za spisovné jenom tvary *něho* a *ho*.

Pro důrazové postavení nejsou ani data z excerpce, ani z dotazníku, jsou v něm ale prý možné tvary *jeho* i *jej*. (ibid.)

Protože tu má podle Běliče kodifikace „brzdící vliv“, měla by to tím spíš připustit, „a to bez jakéhokoli stylového omezení; neboť to je až otázka druhé řady“. Bělič pak připomíná, že ke stejným závěrům dospěl Daneš už v r. 1961. (61-62)

Tvar *jej* se v ak. n. v běžně mluvené češtině vyskytuje hodně málo, stejně jako v ak. m. Teprve ČM uvádí tvar *něj* jako hovorový (ale stejně tak i *jej*). Podle Běliče je ale jejich slohové zařazení stejné jako v gen. m. Hypotézu o vlivu přirozeného rodu na volbu tvarů (Bělič 1961: 270) doklady vyvracejí. (63)

V excerpce má z 510 dokladů v příklonném postavení 23 tvar *jej* (4,51 %; je to jiné, trochu nižší procento než v článku z r. 1961 [268] – je to snad nová excerpce?) a z 53 v popředložkovém 6 tvar *něj* (11,32 % – Bělič poznamenává, že je dokladů absolutně málo). V dotazníku připustilo tvar *jej* 10 % vyplňovatelů, tvar *něj* skoro 20 %. Tyto rozdíly od gen. m. jsou prý „dost překvapivé“. (64)

Ve skutečnosti je ale mezi gen. všech tří rodů a ak. n. rozdíl: v ak. n. musí v příklonném postavení tvar *jej* soupeřit s jiným vyšším tvarem *je* a v popředložkovém tvar *něj* naopak s jinými tvary používanými v běžně mluveném jazyce (tak mluvil o tvaru *něj* i sám Bělič [1961: 270]).

I tak si Bělič myslí, že by se, „zvláště i se zřetelem na poměry v gen. sg. n.“, měly tvary *něj* a *jej* připustit, a zase jako rovnocenné; znova se zmiňuje o Danešovi. (64)

Bělič tak na základě těch samých výsledků z dotazníku a skoro stejných výsledků z excerpce (podruhé bylo procento dokonce o něco nižší) nejdříve o kodifikaci tvaru *jej* skoro neuvažuje, a o šestnáct let později ho navrhuje kodifikovat bez jakéhokoliv omezení. Rozdíl je sice v tom, že podruhé sledoval tyto tvary i v gen. všech tří rodů, ale zjistil, že v něm mají postavení o dost jiné.

Dál Bělič říká, že u tvarů *něj* a *jej* v gen. n. je jejich vývoj a stav v běžně mluvené češtině stejný jako v gen. m. V excerpce má z 69 dokladů v nepředložkovém postavení 10 tvar *jej* (14,49 %), ze 134 v předložkovém 21 tvar *něj* (15,67 %). Procenta jsou o něco vyšší než v gen. m.; absolutní počet dokladů je ale o dost menší, protože je méně i podstatných jmen v neutru. V dotazníku uvedlo jako možný tvar *jej* kolem 40 % vyplňovateli, tvar *něj* přes 50 % (jako jediný možný u obojího jenom výjimečně), tedy podobně jako v gen. m. To znamená, že se kodifikace v gen. m. i n. musí řešit společně. (65)

Zatímco mají tvary *jej* a *něj* v nepůvodních postaveních celkem vysoká procenta, tvar *-ň* je i v původním ak. m. řídký, natož pak v nepůvodním ak. n. a gen. spojení *doň*. Podle Běliče navíc „zřejmě dále ustupuje“, z kodifikace se ale vyloučit nedá, „poněvadž je u části uživatelů spisovného jazyka aspoň v omezeném rozsahu dosud běžné a zároveň je obecně srozumitelné, i když se jeho užití pociťuje na většině území jako stylisticky příznakové (archaické, knižní apod.)“. (65–66)

Excerpce tvar *-ň* v nepůvodních postaveních nezachycuje; naopak v dotazníku ho v nich jako nespisovný označila ani ne polovina: „vysoké procento hodnotilo však *doň* jako strojené, značný počet jako knižní, menší naproti tomu jako hovorové, dále též jako básnické aj.“. (66)

Bělič tu nenavrhuje měnit kodifikaci, protože by to znamenalo, „že by se v kodifikaci uměle dotvářela spisovná norma tvary ze současného spisovného jazyka de facto nedoloženými“. (67)

Bělič tedy navrhuje zavést tvary *jej* a *něj* v gen. m. a n. a ak. n. Jejich

pronikání je v úzu prý tak silné, že se mu nedá zabránit a rozpor by se jenom prohluboval. Jejich připuštění „znamená faktické zjednodušení (třebaže se počet možných tvarů v těchto pádech zmnožuje), neboť se odstraňuje dosavadní nesoulad mezi normativní kodifikací a kolektivním povědomím jazykové správnosti; dosavadní domnělé chyby nebudou už tedy ani z hlediska kodifikace chybami“. (ibid.)

Bělič se tak vůbec nezmiňuje o příbuzných tvarech zájmena *jenž*, ve kterých se dějí podobné posuny.

Na konec redakce poznamenává, že Běličův návrh schvaluje a že se změny zavedou do školního vydání PČP, SSČ a nových učebnic. (ibid.)

2.8.2 Josef Brambora (1978): Doň, veň, seň, naňž

Brambora doplňuje doklady k Běličovu článku: *doň* v n. – neznamená to, že by ho navrhoval kodifikovat, prý „[j]iž před padesáti lety (...) považoval tvary s -ň za strojené a neživotné“ – (108–109), *seň* vedle spojení *naň*, *oň*, *proň*, *veň*, *zaň*, která uvádí Bělič, *jej* a *něj* v gen. v beletrii – Bělič má jenom doklady z odborné literatury a periodického tisku (109).

Nejdůležitější je pak tato poznámka: „Obdobně jsou v úzu rozšířeny i tvary zájmen relativních, *jejž* a *nějž*. Jistě řidčeji než u zájmen osobních, ale najdou se takové tvary i u dobrých autorů.“ (ibid.) Brambora uvádí jenom dva doklady spojení *do nějž*, tvary *jejž* a *nějž* se ale objevují i v ak. n. K jejich možné kodifikaci se nevyjadřuje. (Je pozoruhodné, že se aspoň jeden z těchto tvarů nedostal do názvu článku – ale bulvární postupy asi fungují i v odborném tisku.)

A nakonec špek největší: „Jako kuriózum, myslím úplně ojedinělé, uvádím ještě relativní tvar *naňž*.“ (ibid.)

2.9 Shrnutí

Excerpce mluvnických jevů se potýká se stejnými problémy jako korpusy – není jasné, jak zajistit jejich reprezentativnost (viz čtvrtou kapitolu). Dotazník na jazykové povědomí rozeslaný ÚJČ může formou zadání zkreslovat výsledky. Oba tyto způsoby zjišťování normy pak v nejasné míře zkresluje současná kodifikace; odchylky od ní tak mají větší význam než

shody.

Novotný zakládá návrh na změnu kodifikace na excerpce jednoho ročníku časopisu se širokým žánrovým rozpětím textů. Bělič využívá širší excerpce vedenou ÚJČ a kromě toho využívá taky data z dotazníku a srovnává stav ve spisovném jazyce se stavem v běžně mluveném. Je ale nejasné, na základě jakých dat se už může nějaký jev označit za spisovný – tak když má nějaká odchylka v excerpce víc než třeba deset procent (*mne* v ak. příkl., *ho* v ak. n., *něj* v gen.), asi se shodneme, že už je noremní. Ale co když má třeba kolem pěti procent, a ještě navíc z absolutně malého počtu dokladů? O arbitrárnosti rozhodování (a nejasného vymezení spisovného jazyka) tu svědčí, že právě v jedno takovém případě (tvar *jej* v ak. n.) se Bělič nejdřív rozhodl proti kodifikování takového tvaru, a o šestnáct let později pro něj.

Proti tomuto aspoň povrchově objektivnímu přístupu stojí přístup Sgallův: jediná data, která uvádí, pocházejí z jazyka běžně mluveného, kterému chce spisovný jazyk přiblížit, aby mu tak pomohl k větší přirozenosti (dobovými slovy: aby se demokratizoval – o tom mluví i Novotný a Bělič, ale nestavějí to na první místo).

3 Současné mluvnice a slovníky

V této kapitole se podíváme, jak tvary zájmen *já*, *on* a *jenž* popisují ty hlavní mluvnice a slovníky, které vyšly po poslední změně jejich kodifikace, tedy po roce 1977. (O zpracování osobních zájmen v mluvnicích obecně viz Kubeková 2011.) Budou to tato díla (v závorce je zkratka, pod kterou je taky dílo v seznamu literatury, a autor té části, která nás zajímá; pořadí je podle prvního vydání, ale snažil jsem se sehnat vydání co nejnovější): *Česká mluvnice* (ČM, Bohuslav Havránek a Alois Jedlička¹²), *Nauka o českém jazyku* (NČJ, Vladimír Šmilauer), *Mluvnice češtiny 2* (MČ, Naďa Svozilová), *Příruční mluvnice češtiny* (PMČ, Zdenka Rusínová¹³), *Čeština – řeč a jazyk* (ČRJ, Zdeňka Hrušková a Marie Čechová), *Mluvnice současné češtiny 1* (MSČ, Marie Kopřivová) a *Akademická gramatika spisovné češtiny* (AGSČ, František Štícha); školní vydání *Pravidel českého pravopisu* (PSC), *Slovník spisovné češtiny* (SSČ) a *Internetová jazyková příručka* (IJP).

3.1 Mluvnice

V každé mluvnici jsou tabulky s tvary zájmen *já*, *on* a *jenž*, které obvykle nerozlišují mezi mužským rodem životným a neživotným (u rodových zájmen *on* a *jenž*) a mezi syntaktickými postaveními. Za tabulkami následuje výklad s poznámkami k rozsahu a slohovému zabarvení jednotlivých tvarů, příklady, tvary neuvedené v tabulce aj.

3.1.1 Mluvnice češtiny – Bohuslav Havránek a Alois Jedlička

Tvar *mne* má podle Havránka a Jedličky „ráz knižní“. Z formulace, že „[v] hovorové češtině se užívá jen tvaru vyslovovaného [mně]“, není jasné, jestli se tím myslí, že se v ní nepoužívá ani tvar *mi*. (204)

---

¹² V mluvnici se o podílu jednotlivých autorů nepíše.

¹³ U oddílu morfologie jsou jako autoři uvedeni Rusínová a Marek Nekula, u pododdílu slovní druhy Rusínová, u dalších – včetně zájmen – nikdo a u posledního pododdílu částice Nekula.

Ve společné tabulce zájmen *on* a *jenž* jsou jenom nepopředložkové tvary, až na tvar *-ň* a tvary gen. *něj* a *nějž* v závorce (asi pro upozornění na změnu kodifikace); tvary *něho* a *něhož* tam chybějí. (206)

Tvar *-ň* se prý „vyskytuje (...) zřídka a má ráz knižní“, v ak. n. je základním tvarem *ně*, ale „[n]ově proniká do spisovného jazyka tvar *na něj* (stejně jako bezpředložkový tvar *jej*); v nářečích se vyskytá i tvar *na něho*“. Slohové hodnocení tvarů *ho*, *jej* a *je* ani další nářeční tvary Havránek a Jedlička neuvádějí. V genitivu se „v současném spisovném jazyce (...) vyskytuje také tvar *jej* (častěji ovšem po předložkách *bez něj*, *u něj*, *do něj*)“. (207)

V tabulce je nepůvodní tvar *jejž* a *nějž* v genitivu, ne ale v ak. n.; ve výkladu o nich nic nepíšou.

3.1.2 Nauka o českém jazyku - Vladimír Šmilauer

U tvarů zájmena *já* se Šmilauer zmiňuje o vývoji jejich kodifikace: „Podoby *mě* a *mně* ve výslovnosti splývají v [mně], v hovorovém a obecném jazyku se [mně] vyslovuje i místo *mne*. Proto bylo rozlišování těchto podob obtížné; nyní je zjednodušeno[.]“ (185) Tvar *mne* je prý „trochu knižnější“ (186).

Tabulky tvarů obecně přepisovat nebudeme, ale u tvarů zájmena *on* u Šmilauera (186) to bez její relevantní části nepůjde:

	ma., mi.			n.		
	(A)	(B)	(C)	(A)	(B)	(C)
2.	jeho, jej	něho, něj	ho	jeho, jej	něho, něj	ho
(D) 4.	jej, jeho	něj, něho, -ň, ho	ho	je, jej	ně, něj	ho

Tvary jsou ve sloupcích rozmístěny podle nesourodých kritérií: v (A) jsou všechny tvary možné v důrazovém postavení, tedy jak jedině důrazový tvar *jeho*, tak neutrální tvary *jej* a *je* (viz Styblík 1962/63), v (B) jsou všechny tvary možné v popředložkovém postavení (anebo všechny jedině popředložkové tvary, obojí vyjde stejně) a zjevně omylem i *ho* a v (C) je jenom jedině příklonný tvar *ho* (v příklonném postavení jsou přitom

možné i tvary *jej* a *je*).

Ke sloupci (A) Šmilauer nic nepoznamenává, přitom je použití tvarů v něm sotva zřejmější než použití tvarů v (B), které Šmilauer vysvětluje.

Tvar *-ň* se prý používá „celkem zřídka“¹⁴, v n. jsou tvary *je*, *ho* a *jej* „stejně oprávněné“ (187). O vývoji kodifikace zájmena *on* se Šmilauer nezmiňuje, žádný jeho tvar slohově nehodnotí.

O zájmenu *jenž* sice říká, že „se skloňuje jako (*on*) *jeho* s připojením *-ž*“, ale uvádí jenom jeho původní tvary. (193)

3.1.3 Mluvnice češtiny 2 - Nadá Svozilová

Tvar *mne* má podle Svozilové „spíše knižní ráz“, [mňe] je „univerzální hovorový tvar pro G, D, A, L“ místo tvarů *mě*, *mně*, *mne* (Svozilová tedy chápe *mě* a *mňe* jako dva tvary, ne jako dvě písemné podoby jednoho tvaru). (391)

Ve společné tabulce zájmena *on* a *jenž* (s rozlišeným ma. a mi.) uvádí jenom nepopředložkové tvary. Tvar *něj* je prý „ve spisovných projevech mluvených i psaných zcela běžný“, tvar *jej* je hlavně v gen. „téměř knižní“, tvar *je* v ak. n. je „dnes již poněkud knižní“ a tvar *-ň* je „silně knižní“ a „téměř [se již] nevyskytuje“.

V tabulce sice Svozilová uvádí jenom původní tvary zájmena *jenž*, ale ve výkladu se zmiňuje o tvarech *jejž* a *nějž*, který je prý častější, v gen. mi. (ne ma.!) a n. a ak. n.: „Děje se tak mj. analogií s pravidelnou distribucí podob *jej*, *něj* v G i A sg. m. a n. zájmena *on*, *ono*, především však vlivem frekventovaného popředložkového (*bez*, *na*) *něj* (...).“ (397)

3.1.4 Příruční mluvnice češtiny - Zdenka Rusínová

Zájmena *já*, *ty* a *on* mají společnou tabulku. (286)

Rusínová počítá mezi syntakticky podmíněné tvary i dvojice *mne/mě* a *mně/mi* a potvrzuje to příklady. Zmínka o tvaru *mně* v příklonném postavení chybí úplně; o tvaru [mňe] v ak. a gen. mluví Rusínová takto: „V G a

¹⁴ Ve vydání z r. 1972, tedy před Běličovým článkem, psal Šmilauer: „V 2. m. jsou jen podoby *jeho*, *něho*, *ho*; přenášení podob 4. p. do 2. p.: z *něj*, *doň* apod., je nespisovné.“ (186) Ve vydání z r. 1980 tuto větu vypustil, tvar *-ň* v gen. ale implicitně neuznává tím, že ho neuvádí v tabulce.

A zájmena *já* se hovorově užívá formy *mně* místo *mne* nebo *mě*. O výslovnostním úzu, podle něhož se vyslovuje psané *-mě-* jako [mně] i v jiných případech: [mňesto, zřejmňe] viz Fonetika a fonol., § 15, 66.¹⁵ Zní to, jako by nejdřív bylo psaní *mě*, a teprve potom se to nějak vyslovovalo.

Tvar *-ň* je podle Rusínové knižní, další tvary zájmena *on* slohově nehodnotí. (287)

Skloňování zájmena *jenž* se podle ní „děje týmiž formami jako u osobního *on*“, v tabulce ale uvádí jenom původní tvary. Pod ní poznamenává, že tvar *jenž* v ak. mi. je substandardní. (298)

3.1.5 Čeština - řeč a jazyk - Zdeňka Hrušková a Marie Čechová

Hrušková a Čechová říkají, že „[v]e většině pádů zájmen *já*, *ty*, *se* jsou dvojí tvary - kratší a delší“. Ve skutečnosti nejsou ve většině pádů ani u jednoho z těch zájmen: u zájmena *já* to jsou tři ze šesti, u zájmena *ty* tři ze sedmi a u zájmena *se* dva z pěti. Tvar *mě* v ak. a gen. je prý slohově neutrální, tvar *mne* knižní. (225)

Ve společné tabulce zájmen *on* a *jenž* nejsou popředložkové tvary. V poznámce Hrušková a Čechová píšou, že „[p]o předložkách je na začátku těchto zájmen *n-*“, ale ne už, kterých tvarů se to týká. V příkladech důrazového postavení uvádějí i popředložkové postavení, ve kterém na důrazu nezáleží.¹⁶ Tvar *něj* přitom označují za delší, i když je neutrální (Styblík 1962/63). (227) „Tvar *jej* se dnes hodnotí jako knižní, ve spisovných i mluvených projevech je však běžný v podobě *něj* po předložkách, i ve 2. p. je neutrální (dříve považován za nespisovný - *bez něho/něj*).“ Tvar *-ň* v ak. je prý zastaralý a knižní, v gen. se spojení *doň* „ve spisovném jazyce neužívá“. Tvary *je* a *jej* v ak. n. jsou knižní, tvar *ho*, „dříve hodnocený jako nespisovný“, je neutrální. Hrušková a Čechová se nezmiňují o vývoji ko-

---

15 V prvním vydání z r. 1995 je to přitom o něco jasnější: „V G a A zájmena *já* se hovorově užívá formy *mně*: *pro mně za mně*. Grafika je tu ovlivněna výslovnostním územ, podle něhož se vyslovuje psané *-mě-* jako [mně] i jinde: [mňesto, zřejmňe]; viz Fonetika a fonol., § 15, 66.“ (287)

16 To leda ve starším jazyce, viz *Mne, mě* 1926.

difikace u tvaru *jej* v ak. n. a gen.

V gen. se po předložce *prý* dá použít i tvar *nějž*¹⁷, v tabulce ale není.
(228)

3.1.6 Mluvnice současné češtiny - Marie Kopřivová

MSČ je první mluvnice češtiny založená na korpusu, a navíc na konceptu minimální intervence (má být tedy čistě popisná); soustavně uvádí frekvence variant podle korpusů psaného a mluveného jazyka. (21–23) V mluveném jazyce ale vychází hlavně z korpusu ORAL2006, zachycujícího jenom jazyk Čech, ne i Moravy.¹⁸

Kopřivová uvádí u zájmena *já* v tabulce jenom písemné podoby stanovené PČP, ale v poznámce upozorňuje na písemnou rozkolísanost tvaru [mně] v ak., gen. a dat. (chybí lok.). Frekvence tvarů bezrodých osobních zájmen tu vypovídají o něčem jiném než třeba u notorického *bychom* a *bysme*. U toho jde o rozdíl čistě slohový a uživatel má z daných procent zjistit, který tvar je neutrální a který příznakový v psaném a mluveném jazyce; tvary *ti* a *tobě* jsou ale syntakticky podmíněné a v daném postavení je možný jen jeden (frekvence tedy vypovídají o četnosti příklonného a nepříklonného postavení); z tvarů *mi* a *mně* je syntakticky podmíněn jenom tvar *mi*. Relevantní je tak jenom zjištění, že v psaném jazyce má tvar *mě* 80 % a tvar *mne* 20 % (je ale možné, že tu jsou rozdíly mezi ak. a gen. a příklonným a nepříklonným postavením), kdežto v mluveném je „výhradně *mě*“. (256)

Tvar *mě* je podle Kopřivové běžný i v nepříklonném postavení (ale neříká už, že tvar *mne* naopak může být i v postavení příklonném); „tvar *mne* se totiž zvláště v mluveném jazyce prakticky nevyskytuje, je tedy celkově na ústupu“ – opravdu to je příčina („totiž“) a následek („tedy“)? Tvar *mně* v příklonném postavení v dat. se *prý* používá hlavně v mluveném jazyce, „hlavně ve východních Čechách a na Moravě“. (257)

---

17 V předchozích dvou vydáních (1996, 2000) tato poznámka chybí.

18 O tom, že MSČ tedy popisuje hlavně mluvený jazyk Čech, se nedovíme z výkladu o korpusech na s. 22 (o územním omezení korpusu ORAL2006 se nic neříká), ale teprve na s. 30 ve výkladu o standardní a obecné češtině.

V tabulce zájmena *on* přebývá v ak. n. tvar *jeho* (je tam i tvar *něho*) a chybí tvar *ně* (256). O frekvenci tvarů platí to samé co u bezrodých zájmen; některé tvary jsou navíc podmíněny rodem a pádem. Tak z tvarů *ho*, *jej* a *jeho* se dají vždycky zaměnit *ho* a *jej* (ale proti tomu je ještě tvar *je* v ak. n.; je možné, že jsou rozdíly mezi ak. a gen.), místo tvaru *jeho* (ale taky *je*) může vždycky být tvar *jej*, ale ne naopak atd. Relevantní je tak jenom protiklad *ho* a *jej* (důrazové postavení je řídké, takže ho můžeme zanedbat): v psaném jazyce 85 % a 14,5 %, v mluveném je „skoro vždycky“ *ho*. (U tvaru *jeho* je problém s automatickým odlišením od přivlastňovacího zájmena.) Tvary *něj* a *něho* jsou v ak. rodově podmíněné (v ak. n. je ještě tvar *ně*), v gen. volně zaměnitelné. V psaném jazyce je jejich podíl 65 % a 35 %, v mluveném prý 97 % a 3 %. To ale platí jenom pro jazyk Čech, jak jsme si už řekli; o vysokém podílu tvaru *něho* na Moravě Kopřivová nemluví (přitom o územním rozšíření se zmiňovala u tvaru *mně* v příklonném postavení v dat.). (257) Tvar *-ň* uvádí Kopřivová jenom ve výkladu; spojuje ho jenom s *m.*, ale v příkladech uvádí i spojení *doň* v gen. Tento tvar se podle ní vyskytuje ve starších psaných textech a má hodně nízkou četnost. (258)

U zájmena *jenž* uvádí Kopřivová jenom původní tvary a vůbec se nezmiňuje o tom, že se v úzu často objevují odchylky. (267) Korpus přitom automaticky označuje aspoň tvar *nějž* v gen.

3.1.7 Akademická gramatika spisovné češtiny - František Štícha

AGSČ je druhou mluvnicí češtiny založenou na korpusu, na rozdíl od MSC se zaměřuje hlavně na psaný jazyk (15) a nevzdává se možnosti některé jevy doporučovat nebo nedoporučovat, i když nikomu nic nenařizuje¹⁹ (17). Taky daleko častěji uvádí příkladové věty z korpusu.

Zájmena *já*, *ty* a *on* mají společnou tabulku. (408). Za ní Štícha pozna-

---

19 Tato věta by se měla tesat do kamene: „Pokud doporučení této gramatiky nebudou většinovou kulturní veřejností akceptována, není naší ambicí, aby vzhledem k této gramatice kdokoli takovou neakceptaci jakýmkoli způsobem sankcionoval.“

menává, že se tvary *n.* liší od *m.* jenom tvarem *je* – to se dá z tabulky vypořadovat. Stejně se z ní dá vypořadovat i další rozdíl – tvar *jeho* (a samozřejmě i *ně*, *něho*); nedá ale vypořadovat to, že se tvar *jeho* a *něho* používá jenom v *ma.* (v tabulce jsou oba mužské rody dohromady). (409) Úplně chybí tvar *-ň*, kvůli jiným opominutím těžko říct, jestli záměrně.

Pak Štícha třídí varianty na slohové, frekvenční, popředložkové a nepředložkové a přízvučné a nepřízvučné a uvádí k nim příkladové věty z korpusu. Mezi slohové varianty patří *ak. mě* a *mne* (chybí *gen.*), *ak. m. ho* a *jej* (chybí *ak. n.* a *gen.*), *ak. n. ho* a *je* (chybí *jej*) a *gen. m. jeho* a *jej* (chybí *gen. n.* a *ak. ma.* a *ak. n. je* a *jej*); tvary na druhém místě jsou prý knižní. (409–410) Frekvenčními variantami jsou tvary *něho* a *něj* v *gen.* – *něho* je řidší, „výraznější stylový rozdíl (...) není patrný“ (chybí další frekvenční varianty: *něho* a *něj* v *gen. n.* a *ak. ma.* a *je* a *jej* v *ak. n.*, možná i *mi* a *mně* v *dat.* v příklonném postavení). Mezi variantami přízvučnými a nepřízvučnými je i *mně* a *mi*, asi ne záměrně (na to je tvar *mně* v příklonném postavení přece jenom moc častý, viz další kapitolu). (410)

Štícha dává zájmeno *jenž* do jedné tabulky se zájmenem *týž*, protože prý mají „analogické skloňování“ (414). Analogické je ale jenom to, že je to obojí skloňování a že mají obě zájmena postfix *-ž* (ale i v něm se liší; u zájmena *týž* má někdy podobu *-že*). Jinak má zájmeno *jenž* společné některé tvary se zájmenem *on* (tak se to píše i v ostatních mluvnicích), má zájmené měkké skloňování a má úplné paradigma (samozřejmě kromě *vok.*); zájmeno *týž* má pravidelné adjektivní tvrdé skloňování, ale neobsazuje některé pozice (**těž* v *nom. n. aj.*) a soupeří s taky neúplnými příbuznými zájmeny *tentýž*, **tentěž* (*tutéž*) a doted' nekodifikovaným **tenže* (*těchže*) (viz Svozilová 1970). (O posledních dvou se mimochodem Štícha – na rozdíl od Kopřivové v MSČ [264] – nezmiňuje.)

Jediný nepůvodní tvar zájmena *jenž*, který Štícha uvádí, a to přímo v tabulce, je *jenž* v *ak. m.* (pak vysvětluje, že se to týká jenom *mi.*). Převaha tvaru *jejž* nad ním prý není nijak výrazná, takže nemusíme tvar *jenž* pokládat za „protinoremní, substandardní a nesprávný“ (Štícha tedy argumentuje jenom četností, ne třeba i systémovostí). (415)

3.2 Slovníky

3.2.1 Pravidla českého pravopisu (školní vydání)

Ve školním vydání PČP jsou v pravopisném slovníku i tvaroslovné informace. Tak je u zájmena *já* (136), *on* (205) a *jenž* (137) přehled všech tvarů podle rodu, pádu a čísla (ale už ne podle syntaktického postavení nebo slohového zabarvení); chybí tvar *-ň* a u zájmena *jenž* jsou jenom původní tvary.

3.2.2 Slovník spisovné češtiny

U zájmen *já* (116) i *on* (246) je přehled všech tvarů, včetně *-ň*, podle rodu, pádu, čísla a syntaktického postavení; u žádného není slohové hodnocení. U zájmena *jenž* je jenom pár tvarů, a všechny z nich jsou původní (*bez něhož*). (121)

3.2.3 Internetová jazyková příručka

Ve výkladové části je kapitola *Tvary zájmena já*²⁰, která vyšla i v APČJ (382–383). Martin Beneš v ní mluví o psaní tvaru [mně] a o jeho historickém vývoji.

Ve slovníkové části jsou tabulky tvarů a příklady a poznámky k slohovému a syntaktickému použití tvarů (u zájmen *on* a *jenž* mají všechny čtyři rody vlastní heslo).

Tvar *mne* má prý „spíše knižní ráz“.²¹

U zájmena *on* není uveden tvar *-ň*. V poznámce u *ma.* je chybně označen tvar *jej* za krátký (viz Styblík 1962/63) a není řečeno, že se může používat nejenom v příklonném postavení, ale i v důrazovém. To není řečeno ani u *mi.*, tam už ale není tvar *jej* označován za krátký. U *n.* není řečeno, v jakém postavení se používají tvary *je* a *jej*. To by snad mohlo implicitně znamenat, že v důrazovém i příklonném; stejně ale není řečeno nic

---

20 Tvarosloví – zájmena > Tvary zájmena já, WWW: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=650>, staženo 14. srpna 2016.

21 já, zájm., WWW: http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=j%C3%A1_1

v žádném ze tří hesel o syntaktickém používání tvaru *jeho*.²²

U zájmena *jenž* jsou přímo v tabulce u všech tří hesel uvedeny tvary *jejž* a *nějž* v gen., s touto poznámkou: „Některé zdroje včetně PČP uvádějí v 2. p. j. č. pouze podobu *jehož* (variantně *něhož*). Avšak již MČ připojuje ke skloňování tohoto zájmena poznámku, že se v 2. p. j. č. u středního a mužského neživotného rodu nově objevují varianty *jejž*, *nějž*. Praxe používání těchto tvarů ve zmíněných pozicích je patrna i dnes, třeba však dodat, že se týká také mužského životného rodu. Ani v jednom uvedeném případě bychom tvary *jejž*, *nějž* neodmítali.“ Tyto tvary ale chybějí v ak. n., kde je MČ taky zachycuje, a chybí taky tvar *jenž* v ak. mi., zachycený PMČ a AGSČ.²³

3.3 Shrnutí

O tvaru *-ň* se vůbec nezmiňuje AGSČ, PČP a IJP. O tvaru *mně* v příklonném postavení se vůbec nezmiňuje PMČ a AGSČ. Tvary *jejž* a *nějž* v gen. uvádí ČM, MČ (ale ne v ma.), ČŘJ (jenom tvar *nějž*), v ak. n. MČ; tvar *jenž* v ak. mi. uvádí PMČ (ale jako substandardní) a AGSČ.

Když se mluvnické o slohovém zabarvení zmiňují, shodují se na tom, že tvary *mne*, *jej* a *je* (v ak. n.) jsou (trochu, spíš) knižní.

Co se týká četnosti, všechny mluvnické kromě PMČ, které se zmiňují o tvaru *-ň*, říkají, že je (hodně) řídký. ČM a MČ porovnávají četnost nově kodifikovaných tvarů *jej* a *něj* v gen. – druhý je častější (MČ i *jejž* a *nějž*), podle ČM a ČŘJ je tvar *něj* v gen. běžný. AGSČ porovnává četnost tvarů *něho* a *něj* v gen. Soustavně uvádí četnosti v psaném i mluveném jazyce jenom MSČ.

O vývoji kodifikace mluví NČJ a ČŘJ (ale obě jenom u některých tvarů).

---

22 on, m. živ., WWW: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=on>; on, m. neživ., WWW:

http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=on_1; ono, od on, WWW: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=ono>, staženo 14. srpna 2016.

23 *jenž*, m. živ., WWW: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=jen%C5%BE>; *jenž*, m. neživ, WWW:

http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=jen%C5%BE_1; *jež*, s., WWW:

http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=je%C5%BE_1, staženo 14. srpna 2016.

4 Korpus

V poslední kapitole se podíváme, jak vypadá pár jevů spojených s tvary zájmen *já*, *on* a *jenž* v dnešním jazyce, tak jak ho odrážejí synchronní korpusy. Zjistíme, jestli má na volbu tvarů vliv kontext, porovnáme výsledky excerpce z článků Novotného a Běliče s dneškem a nakonec se zamyslíme nad tím, co by se mohlo z dnešní kodifikace vypustit a co by do ní mělo přibýt. Než ale začneme, musíme se aspoň zhruba zmínit o problémech, na které přitom narazíme.

4.1 Problémy

4.1.1 Reprezentativnost korpusu

Hlavním problémem je toto: jak přesně korpusy jazyk odrážejí? Anebo ve statistických pojmech: jestli je korpus vzorek a jazyk jeho populace, jak reprezentativní vzorek populace to je a co je tu vlastně populace? Takovými otázkami se u nás zabýval Chromý (2014a), Čech (2014) a v odpověď na ně pak pracovníci ČNK Cvrček, Čermáková a Křen (2016).

Podle Chromého (2014a) nejsou synchronní korpusy psané češtiny (v době uveřejnění článku SYN2000, SYN2005 a SYN2010) statisticky reprezentativní, protože jednak nedovedeme zjistit celkový obor psaných textů, tedy populaci (188), jednak tyto korpusy soustavně opomíjejí některé druhy textů, jako „e-maily, esemesky, blogy, jídelní lístky, nápisy na vývěsních štítech a vše možné, na co si vzpomeneme“ (190). Reprezentativní naopak mohou být korpusy specializované, u kterých máme jasnější představu o populaci – třeba korpus publicistiky SYN2009PUB (191–192).

Cvrček, Čermáková a Křen (2016) píšou, jak na to odpovídá nejnovější synchronní korpus psané češtiny, SYN2015. Ten se pokusí o statistickou reprezentativnost²⁴ – zajišťovanou předtím nespolehlivými dotazníky a výzkumy půjčovnosti v knihovnách (91) – vzdává, a místo toho se snaží

---

²⁴ V názvosloví korpusové lingvistiky se statistické reprezentativnosti říká vyváženost; reprezentativnost v ní znamená zachycení jazyka v celé jeho šířce (Cvrček – Čermáková – Křen 2016: 86).

jenom o to, zachytit psaný „tištěný a veřejně publikovaný“ jazyk (84) v co největší pestrosti (92), a poměry jednotlivých žánrů jsou v něm arbitrární – tak třeba hlavní tři skupiny, beletrie, publicistika a oborová literatura, mají všechny po třetině (93). Podobně jsou arbitrární poměry i u demografických skupin v korpusech ORAL2008 a ORAL2013 (93).

Bude tedy o něčem vůbec vypovídat, když zjistíme třeba to, jaký je poměr tvarů *něho* a *něj* v genitivu v celém korpusu SYN2015? Možná ano; podle Chromého je snad korpus tím reprezentativnější, na čím nižší jazykové úrovni se pohybujeme (2014a: 190), podle Cvrčka, Čermákové a Křena jsou „pro studium většiny běžných gramatických jevů (...) současné korpusy více než uspokojivým zdrojem“ (2016: 90). Budeme si ale ověřovat, jestli se v celkových poměrech neztrácejí větší rozdíly aspoň mezi třemi hlavními skupinami textů (beletrie, publicistika a oborová literatura).

Dalším problémem souvisícím s reprezentativností je podle Chromého to, že jsou texty v korpusech psané češtiny v takové podobě, v jaké vyšly, tedy až po redakčních a korektorských změnách (2014a: 188). Určitým srovnáním pro psanou češtinu tu můžou být webové (Araneum Bohemicum, tři korpusy sestavené v r. 2013) nebo korespondenční korpusy (Korpus soukromé korespondence, dál KSK, obsahující ručně psané dopisy z let 1990–2004).

Jak problém reprezentativnosti vzorků jazyka, tak nepůvodnosti jeho textů se samozřejmě týkal i excerpce mluvnických jevů, ze které vycházel Novotný a Bělič – a korpus má nesrovnatelně větší možnosti.

4.1.2 Pravopis

Psaní podob *mě* a *mně* je jednou z nejčastějších odchylek od PČP. Jak časté je psaní podoby *mně* v ak. a gen. a *mě* v dat. a lok. v různých korpusech, můžeme zjistit, když vyhledáme spojení daných podob s předložkami, které neřídí ani jeden ze druhé dvojice pádů (podle MSC 2015: 335–339), tedy: "(?i)ze|do|od|u|(po|ve)?dle|beze|kolem|za|včetně|kromě|okolo|pro|pře[sz]e|mimo|pode|mezi|nade|přede" "(?i)mně" a "(?i)ke|(o|na)?proti|kvůli|vůči|při" "(?i)mně":

	ak. a gen.			dat. a lok.		
	Σ	mně	%	Σ	mě	%
SYN2015	24 316	150	0,6	9 214	126	1,4
KSK	585	36	6,2	101	26	25,7
Araneum Bohemicum Minus	15 000	570	3,8	2 238	432	19,3
ORAL2013	1 182	13	1,1	133	7	5,3

Z tabulky můžeme odhadnout, jak moc jsou texty v jednotlivých korpusch korigovány – tištěné texty v korpusu SYN2015 nejvíc, texty z internetu v Araneu o dost míň a ručně psané dopisy v KSK vůbec; zvláštním případem je pak mluvené texty v korpusu ORAL2013, za jejichž psanou podobu odpovídají přepisovatelé. A taky si můžeme mimochodem všimnout, že se spíš píše *mě* místo *mně* než naopak – asi radši jedno písmeno ušeteříme než přidáme (srv. Chalupová – Šimandl: 126); Sgall proti tomu navrhoval psát všude *mně* (1961: 166).

Příležitost k porušení předpisů PČP ale nacházejí pisatelé i jinde, třeba u psaní *mi* a *my* nebo psaní diakritiky – *ňej* místo *něj*, anebo ještě líp *nej* (tak se nedá v textech bez diakritiky rozlišit *mne* a *mně*). Spousta předpokládaných dokladů tvaru *-ň* jsou jenom jiná slova s mezerou uprostřed (třeba *úro veň*).

To znamená, že se při zadávání dotazů někdy nemůžeme na pravopis spolehnout.

Písenné odchylky matou taky automatické morfologické značkování; třeba na dotaz `[( word="( ?i)mně" & tag="...[24].*" ) | ( word="( ?i)mě" & tag="...[36].*" )]`, tedy na podobu *mně* v ak. a gen. a *mě* v dat. a lok., nenajdeme ani jeden výsledek.

4.1.3 Morfologické značkování

Automatické morfologické značkování je přitom dost těžké i tak (více o něm viz třeba Petkevič 2014). Vůbec se nemůžeme spolehnout třeba na určení pádu a rodu u nepředložkových tvarů zájmena *on*, u předložkových tvarů bývá správně aspoň pád. Dalším problémem je homonymie

tvary *je*, který může být buď tvarem ak. n. sg. nebo ak. pl. všech rodů od zájmena *on*, ale taky tvarem slovesa *být*, nebo tvaru *jeho*, který může být tvarem zájmena *on* nebo *jeho*.

Jestli je tvar v příklonném, důrazovém, nebo popředložkovém postavení, se pak neznačkuje vůbec.

4.2 Výzkum

4.2.1 Vliv hláskového okolí na volbu tvaru *mi* a *mně*

Novotný se pozastavoval nad doklady, u kterých se snad pisatel snažil volbou tvaru *mi* nebo *mně* vyhnout opakování stejných slabik (1958: 28). Je ale ve skutečnosti nějaký znatelný rozdíl mezi poměry tvarů v okolí stejných a jiných slabik?

Všechny doklady tvarů *mi* a *mně* najdeme dotazem: "(?i)mi|mně" /1/. Musíme vyřadit ty případy, kde se dá použít jenom tvar *mně*, tj. nepřiklonná postavení. Hodně jich vyřadíme tak, že budeme hledat výskyty, které nepředchází ani předložka, ani slovo *a*, *ale* nebo *i* (po nich je skoro vždycky tvar *mně*) a které nezačínají velkým písmenem (tedy nejsou v důrazovém postavení na začátku věty): [tag!="R.*" & word!="(?i)a|ale|i"] [word!="(?i)mi|mně" & word!="Mi|Mně"] /2/. Tady jsou počty tvarů na první a druhý dotaz v korpusu SYN2015 (spoléháme na pravopis):

	mi	mně	Σ	% mně
/1/	176 994	30 143	207 137	14,6
/2/	176 705	6 329	183 034	3,5

Ubylo jenom pramálo výskytů *mi*, kdežto počet výskytů *mně* se podařilo hodně zmenšit – dokonce tak, že jich je relativně méně než podle výzkumu Novotného (1958: 29), a to jsou mezi nimi pořád i některé případy, kde je možné jenom *mně* – o tom ale později.

Procenta tvarů po slově končícím na [mi] a [mně], které porovnáme s neutrálním pozadím zjištěným výš, zjistíme dotazy: [tag!="R.*" & word!="(?i)a|ale|i" & word!="(?i).*m[iy]"] [word!="(?i)mi|mně" & word!="Mi|

Mně] a `[tag!="R.*" & word!="(?i)a|ale|i" & word="(?)*.mn?ě"]`
`[word="(?)mi|mně" & word!="Mi|Mně"]`. (Pro představu o účinnosti dotazu jsou u korpusu SYN2015 v dalším řádku i počty tvarů *mně* v příklonném postavení po ručním protřídění.) Protože výsledků bude hodně málo, podíváme se na to samé i do rozsáhlého korpusu SYN (a stejným dotazem jako výš dopočítáme i procento tvaru *mně*), který je spojením všech dosavadních synchronních korpusů psané češtiny (i samostatných korpusů publicistiky):

	...[mi]				...[mně]				cokoliv
	mi	mně	Σ	% mně	mi	mně	Σ	% mně	
SYN2015	206	12	218	5,5	167	3	170	1,7	3,5
	206	6	212	2,8	167	1	168	0,6	
SYN	2 504	198	2 702	7,33	1607	92	1699	5,41	4,7

Neprotříděné výsledky naznačují (až na procento tvaru *mně* po slabice [mně] v Synu), že má předcházející slabika nějaký vliv. Výsledků je ale v korpusu SYN2015 málo, a navíc po protřídění odpadne aspoň polovina výskytů *mně*; výsledků v korpusu SYN je víc, ale v něm zase neodpovídá procento tvaru *mně* po slabice [mně]. Aspoň z hlediska recepce jsou ale rozdíly několika málo procent (i samotná procenta tvaru *mně* jsou dost malá) zanedbatelné.

Podívejme se ještě na to, jestli náhodou nenajdeme nějaký vliv slabik se samohláskou [e] nebo [i] - i když tento vliv by asi měl být ještě menší; na druhou stranu dostaneme víc výsledků. Budeme hledat slova končící na danou samohlásku, za kterou budou moct být ještě až tři souhlásky (vynecháme souhlásky *r, l*, protože by mohly být slabikotvorné): `[tag!="R.*" & word!="(?i)a|ale|i" & word="(?)*.eěé]([bcčddřghjkmnňpřsšťvzž]|ch){0,3}"` `[word="(?)mi|mně" & word!="Mi|Mně"]` a `[tag!="R.*" & word!="(?i)a|ale|i" & word="(?)*.iyíý]([bcčddřghjkmnňpřsšťvzž]|ch){0,3}"` `[word="(?)mi|mně" & word!="Mi|Mně"]`:

...[e(:)]...	...[i(:)]...	cokoliv
--------------	--------------	---------

mi	mně	Σ	% mně	mi	mně	Σ	% mně	% mně
SYN2015								
76	1 562	77 682	2,0	35 940	1 471	37 411	3,9	3,5
120								
SYN								
755	24 697	779 865	3,1	339 655	20 329	359 984	5,7	4,7
168								

I když teď jsou rozdíly přesvědčivější (všechny jsou v očekávaném směru), z hlediska recepce jsou zase zanedbatelné.

4.2.2 Vliv rodu na volbu tvaru něho a něj v genitivu

Už jsme se zmínili o tom, že je možné, že někteří lidé možná přenášejí (nebo spíš přenášeli) pravidla pro tvary zájmena *on* v ak. ma. a mi. i do gen. (viz J. Beneš 1943). Děje se to dnes v nějaké míře v popředložkovém postavení – je tvar *něho* častější v ma. než v mi. (a n.) a tvar *něj* v mi. (a n.) než v ma.?

Jak už jsme řekli, značkování rodu je u zájmena *on* nespolehlivé, musíme tedy najít nějaký způsob jeho rozpoznání sami. Budeme hledat takové výsledky, kde tvaru *něho* nebo *něj* do nějaké vzdálenosti (třeba dvacet slov) předchází podstatné jméno daného rodu a kde do té samé vzdálenosti není žádné slovo zbylých dvou rodů jednotného čísla, na které by zájmeno taky mohlo odkazovat: `[tag!="..[IN]S.*"]{20} [word="(?)z|do|od|u|(po|ve)?dle|bez|kolem|za|během|včetně|kromě|místo|pomocí|okolo|podél|poblíž|s|ohledně|(na)?místo|(u|do|z)prostřed(ka)?|zpod|nedaleko|(u|ve|do|ze)vnitř|blízko|vně|stran|zpoza"] [word="(?)něj|něho"] containing [tag="N.MS.*"]` atd. Nakonec ještě ověříme, jak moc to jsou přesné výsledky, tak, že to sečteme a pak porovnáme se všemi výskyty *něj* a *něho* v gen. (nebo tedy se všemi po daných předložkách):

	něho	něj	Σ	% něj
ma.	215	941	1 156	81,4
mi.	885	4 022	4 907	82,0

n.	220	926	1 146	80,8
ma. + mi. + n.	1 320	5 889	7 209	81,7
všechno	7 353	31 482	38 835	81,1

Mezi jednotlivými rody zjevně není žádný rozdíl. Jak se zdá z posledních dvou řádků, náš způsob určování rodu nebyl nijak zkreslující; využijeme ho tedy později i tam, kde už ho nebude možné takto ověřit.

4.2.3 Tvary *mi* a *mně* v dativu v příklonném postavení dřív a teď

Už jsme viděli, jak zjistit, jaký počet výskyty tvaru *mně* nepřesáhnou, a už to byl počet dost malý; o kolik menší je ale ve skutečnosti? Když pomíne možnost záporného vlivu hláskového okolí, existuje na to jedno celkem časté spojení, ve kterém by měl být podle pravidel pro slovosled příklonek jenom tvar v příklonném postavení: *se mi/mně* (dá se to snadno objevit, když zjistíme nejčetnější slovo před výskyty *mi*) – "(?i)se" "(?i)mi|mně". S tím budeme dál pracovat a podíváme se na procenta tvaru *mně* v různých korpusech a typech textů.

Nejdřív si ale připomeňme, k jakým číslům dospěl Novotný (1958: 29):

mně	celkem	% mně
34	774	4,4

Jak to vypadá dnes? Tady jsou procenta v korpusu SYN2015 a jeho třech hlavních kategoriích:

	mi	mně	Σ	% mně
SYN2015	33 481	340	33 821	1,0
beletrie	20 770	171	20 941	0,8
publicistika	7 547	73	7 620	1,0
oborová	5 164	96	5 260	1,8

Mezi jednotlivými kategoriemi není zjevný rozdíl; v beletrii je kupo-

divu procento nejnižší, i když bychom v ní jako v oblasti jazyka se širokým rozpětím prostředků mohli čekat nejvyšší (srv. Chalupová – Šimandl 2014: 121).

Liší se nějak stav v ostatních korpusech řady SYN?

	mi	mně	Σ	% mně
SYN2000	18 175	629	18 804	3,3
SYN2005	28 015	633	28 648	2,2
SYN2010	29 398	658	30 056	2,2
SYN2015	33 481	340	33 821	1,0

I tady jsou procenta nízká a dokonce klesají – i ve srovnání s excerpací Novotného. Srovnávat dnešní korpusy s excerpací ročníku jednoho periodika je sice samozřejmě troufalé, ale na druhou stranu jsme viděli, že v korpusu SYN2015 nebyly podstatné rozdíly mezi třemi hlavními skupinami textů, takže je snad rozložení tvarů *mi* a *mně* celkem rovnoměrné.

Srovnejme si to ještě s korpusem neformálního mluveného jazyka ORAL2013 a s jednotlivými devíti oblastmi ve vzestupném pořadí podle podílu tvaru *mně*:

	mi	mně	Σ	% mně
ORAL2013	947	343	1290	26,6
středočeská	256	22	278	7,9
pohraničí moravské	41	4	45	8,9
česko-moravská	26	3	29	10,3
jihozápadočeská	129	16	145	11,0
slezská	122	16	138	11,6
pohraničí české	114	19	133	14,3
severovýchodočeská	98	64	162	39,5
středomoravská	123	119	242	49,2
východomoravská	38	80	118	67,8

Tvar *mně* je tedy v běžně mluveném jazyce podstatně častější, ve třech oblastech má dokonce srovnatelné postavení jako tvar *mi* – a to

jsme spoléhali na ne úplně spolehlivý pravopis, takže počty výskytů *mně* budou ještě o něco vyšší. Čím to je, že se tvar celkem rozšířený v běžně mluveném jazyce po kodifikačním povolení nešíří i v psaném spisovném jazyce (jestli přímo neklesá), jak se to čekává a jak to v tomto případě výslovně tvrdil Váhala (1960: 251) a Sgall (1961: 164)? Můžou za to snad zkosnatělí korektoři? Podívejme se do KSK a Aranea, u kterých můžeme očekávat větší původnost než u korpusů řady SYN.

Tentokrát se už ale na pravopis spolehnout nemůžeme, musíme tedy hledat "(?i)se" "(?i)mi|mn?ě|mňe". Některé výskyty tvaru [mňe] tak budou samozřejmě v genitivu nebo akuzativu – nejčastěji půjde o předměty přísudků se zvrtnými slovesy (jako *ptát se*), někdy složených (jako *snažit se sehnat*). Podívejme se nejdřív na výsledky v korespondenčním korpusu KSK před ručním protříděním výskytů [mňe] a po něm²⁵:

	mi	mně	mě	Σ	% [mňe]
KSK	1 107	41	141	1 289	14,1
	1 107	38	45	1 190	7,0

Tvar [mňe] je tu o něco častější, ale pořád je to jenom pár procent. Pozoruhodné je, že ho pisatelé srovnatelně často zapisují podobou *mně* i *mě* (podoba *mňe* se nevyskytla).

Na jakých slovesech jsou výskyty [mňe] v genitivu a akuzativu závislé? Zdaleka nejčastěji na slovesech *ptát se* a *zeptat se*; další jsou (dál už nebudeme uvádět vidové dvojice): *týkat se*, *zastat se*, *snažit se*, *zmocňovat se*, *zbavit se*, *dotknout se*, *rozhodnout se*, *leknout se*, *dočkat se*, *pokoušet se*, *držet se*, *bát se*. Zkusme tedy hledat v Araneu takové výskyty *se mi/mně/...*, kde v okolí do tří slov nebude žádné z těchto zvrtných sloves, a pro porovnání úspěšnosti i v KSK. V Araneu můžeme hledat podle lematu, v KSK se musíme spokojit s přiblížením regulárními výrazy. V Ara-

²⁵ <https://kontext.korpus.cz/view?>

[q=~U97Qxudg&attr_allpos=kw&attrs=word&corpname=omezeni%2Ffksk-dopisy&ctxattrs=word&pagesize=40&refs=%3Ddoc.signatura&structs=p%2Cg%2Cerr%2Ccorr&viewmode=kwic&](https://kontext.korpus.cz/view?q=~U97Qxudg&attr_allpos=kw&attrs=word&corpname=omezeni%2Ffksk-dopisy&ctxattrs=word&pagesize=40&refs=%3Ddoc.signatura&structs=p%2Cg%2Cerr%2Ccorr&viewmode=kwic&)

neu tedy zadáme: [lemma!="ptát|zeptat|týkat|zast(a|áva)t|zmoc(ni|ňova)t|dot(knou|ýka)t|rozhod(nou|ovat)t|lek(nou|a)t|dočkat|pok(usi|ouše)t|držet|bát"]{3} "(?i)se" "(?i)mi|mn?ě|mňe" [lemma!="ptát|zeptat|týkat|zast(a|áva)t|zmoc(ni|ňova)t|dot(knou|ýka)t|rozhod(nou|ovat)t|lek(nou|a)t|dočkat|pok(usi|ouše)t|držet|bát"]{3}, v obou korpusech [word!="(?i)(ne)?(pt|zept|týk|zasta|zastáv|snaž|zmoc[nň]|zbav|dotý?k|rozhod|lek|dočk|pokouš|pokus|drž|bá|bojí).*"]{3} "(?i)se" "(?i)mi|mn?ě|mňe" [word!="(?i)(ne)?(pt|zept|týk|zasta|zastáv|snaž|zmoc[nň]|zbav|dotý?k|rozhod|lek|dočk|pokouš|pokus|drž|bá|bojí).*"]{3}.

Čeká nás ale ještě jedno protivenství: na webu jsou i texty bez diakritiky. Omezíme se proto jenom na ty dotazy, ve kterých je aspoň jedno písmeno s diakritikou; doplníme tedy ještě: *containing* ".*[áéíóúýěůčďňřšťž].*" (pro srovnání u obou korpusů). Abychom naším dost složitým dotazem korpus úplně neuvařili, zvolíme si nejmenší ze tří webových korpusů, Araneum Bohemicum Minus:

	mi	mně	mě	Σ	% [mně]
Araneum (lemma)	23 476	316	729	24 521	4,3
Araneum (reg. v.)	23 211	312	617	24 140	3,8
KSK (reg. v.)	1 047	38	48	1 133	7,6

Je vidět, že i ve svobodném internetovém prostředí je tvar *mně* v příklonném postavení celkem řídký. Ukázali jsme si tak příklad jevu častého v běžně mluveném jazyce, u kterého kodifikace nepřinesla jeho rozšíření (aspoň v psaných textech).²⁶ (Podobá se to tak případu tvarů *třech* a

²⁶ Jestli někoho zajímá můj dohad, co je třeba jednou z příčin, že se to nestalo: Už jsme si řekli, že rozlišování písemných podob *mě* a *mně* je těžší než rozlišování dvou tvarů *mne* a *mně*. Je tak možné, že jak se šířila podoba *mě* (ať už přirozeně po uvolnění kodifikace, nebo uměle školním vyučováním, viz Bělič 1961/62: 138), tak lidé dávali přednost hláskově odlišnému *mi*. Za malý podíl podoby *mně* obecně (i před změnou kodifikace) by taky mohlo moct to, že je o písmeno delší než podoba *mi* (a u poročního písma je dvakrát delší – to se na hláskově nevýraznou příklonku přece nesluší). Jenže obojímu odporuje to, že tvar [mně] v dat. příkl. není nijak častý ani u webového a korespondenčního korpusu, plného případů, u kterých pisatelé zjevně ne-

čtyřech v gen., viz Chalupová – Šimandl 2007.)

4.2.4 Tvary něho a něj v genitivu dřív a teď

Už jsme zjistili, že na volbu tvaru *něho* a *něj* v popředložkovém postavení v genitivu nemá vliv rod. A nemohli jsme přitom přehlédnout, že jejich poměry se od Běličova měření (1977: 61, 65) málem obrátily:

	něj	Σ	% něj
ma. + mi.	91	792	11,5
n.	21	134	15,7
Σ	112	926	12,1

Kolik procent má tvar *něj* v korpusu SYN2015 a v jeho základních třech kategoriích? Použijeme dotaz z dřívějška se seznamem předložek, tedy `[word="(?)z|do|od|u|(po|ve)?dle|bez|kolem|za|během|včetně|kromě|místo|pomocí|okolo|podél|poblíž|s|ohledně|(na)?místo|(u|do|z)prostřed(ka)?|zpod|nedaleko|(u|ve|do|ze)vnitř|blízko|vně|stran|zpoza"]` `[word="(?)něj|něho"]`, abychom se mohli dívat i do neoznačkových korpusů:

	něj	Σ	% něj
SYN2015	31 482	38 835	81,1
beletrie	13 842	17 616	78,6
publicistika	11 586	13 236	87,5
oborová	6 054	7 983	75,8

Rozdíly tu jsou větší než u tvarů *mi* a *mně*, bude proto užitečné je sledovat i u ostatních korpusů:

	něj	Σ	% něj
SYN2000	18 075	30 617	59,0
beletrie	2 759	7 080	39,0

---

cítily nějakou tísnivou potřebu rozlišovat psaní podle pádů.

publicistika	13 758	20 379	67,5
oborová	1 558	3 113	50,0

SYN2005	22 984	37 361	61,5
beletrie	9 161	19 057	48,1
publicistika	10 804	13 153	82,1
oborová	3 019	5 151	58,6

SYN2010	28 812	40 002	72,0
beletrie	12 238	19 477	62,8
publicistika	12 082	14 371	84,1
oborová	4 492	6 154	73,0

Pro přehlednost si shrňme do jedné tabulky procentuální vývoj četnosti tvaru *něj* ve všech čtyřech korpusech:

	SYN2000	SYN2005	SYN2010	SYN2015
Σ	59,0	61,5	72,0	81,1
beletrie	39,0	48,1	62,8	78,6
publicistika	67,5	82,1	84,1	87,5
oborová	50,0	58,6	73,0	75,8

Od Běličova měření po dnešek je vidět jasný vývoj: tvar *něj*, kodifikovaný ani ne před čtyřiceti lety, se pořád šíří a vytlačuje tvar *něho*. Rozdíly mezi třemi hlavními skupinami textů způsobuje nejspíš to, jak staré v nich můžou být texty (to je určeno tím, co se čte): v publicistice jsou jenom ty texty, které vyšly ve sledovaném období (desetiletí u SYN2000, pětiletí u ostatních), v oborové literatuře texty po roce 1989 a v beletrii pořád čtené texty vydané po roce 1945 (přesněji a podrobněji viz Cvrček – Čermáková – Křen 2016: 84–85). To znamená, že texty v publicistice odrážejí nejnovější jazyk, kdežto v beletrii a oborové literatuře (která má navíc sklony ke knižnosti) doznívají i jeho starší podoby.

Jak často se podle korpusu ORAL2013 tvar *něj* používá v běžně mlu-

veném jazyce?

	něj	Σ	% něj
ORAL2013	262	464	56,5
pohraničí moravské	0	10	0,0
východomoravská	5	63	7,9
slezská	7	54	13
středomoravská	21	86	24,4
česko-moravská	6	8	75
jihozápadočeská	37	43	86
pohraničí české	37	41	90,2
středočeská	81	87	93,1
severovýchodočeská	68	72	94,4

Výsledků tu není moc, ale je vidět, že v každé oblasti převažuje jeden tvar, podle čísel z tabulky aspoň ze tří čtvrtin. (ORAL2013 není jako celek demograficky reprezentativní [srv. Cvrček - Čermáková - Křen 2016: 93]), proto toho celková čísla v prvním řádku moc neříkají.)

Pro úplnost se ještě podíváme do KSK a Aranea Bohemika Minus:

	něj	Σ	% něj
KSK	132	215	61,4
Araneum	14 664	18 027	81,3

Procenta jsou podobná jako u korpusů SYN ze stejné doby - tzn. SYN2000 a SYN2005 pro KSK a SYN2015 pro Araneum.

Na rozdíl od tvaru *mně* v dat. příkl. se tvar *něj* v gen. po kodifikaci začal šířit a vytlačil tvar *něho* z jeho původního většinového postavení. Dá se předpokládat, že se tvary vyrovnají (jestli se to už nestalo) podle stavu v běžně mluveném jazyce.

4.2.5 Tvar -ň a budoucí kodifikace

Tvar *-ň* by se teoreticky snad mohl spojovat se všemi primárními předložkami řídicími genitiv nebo akuzativ: *bez, do, na, nad, o, ob, od, po, pod,*

pro, před, přes, s, u, v, z, za, zpod, zpoza, kdoví, snad i s předložkou mimo.

Na dotaz "(?i)(beze|do|na|nade|o|obe|ode|po|pode|pro|přede|pře[sz]e|se|u|ve|ze|za|zpode|zpoza)ňž?" dostaneme v korpusu SYN2015 tyto výsledky; v pravém sloupci jsou po protřídění (řadíme sestupně podle něj):

Σ	110	98
naň	79	78
zaň	11	10
proň	9	8
oň	2	1
doň	2	1
poň	6	0
seň	1	0

Tvary *naň, zaň* a *proň* mají po jednom metajazykovém použití (hned vedle sebe); všechny výskyty řetězce *poň* jsou chybným zápisem slova *a(le)spoň*; stejně tak jeden výskyt *oň*; jeden výskyt tvaru *doň* je ve slovenštině; a řetězec *seň* je z rozděleného slova *báseň*.

Jak to vypadá v korpusu SYN? (U poměrně častých tvarů *naň* a *proň* jenom ověříme, že to není chybně zapsaná *Poznaň* nebo *Šoproň*: "(?i)pozn|pozn|n|zn|ozn" "(?i)naň" a "(?i).*šoproň|. *šo|o" "(?i)proň", a odečteme metajazykové výskyty, na které narazíme jinde.)

Σ	1 321	1 243
naň	974	972
proň	111	108
zaň	66	64
doň	58	53
oň	59	38
veň	18	4
uň	4	2
odeň	2	1

přeseň	1	1
poň	12	0
zeň	11	0
seň	4	0
obeň	1	0

Mezi nerelevantními výsledky jsou znova chybně zapsaná slova (*záro veň, Bart oň*), slovenština, metajazyk (nejen tvar *-ň*, ale i přípona *-oň*) a další roztodivnosti. Dva výskyty spojení *uň* jsou stejné; protože můžou být a jsou stejné výskyty i u ostatních spojení, necháme tam oba.

Kdyby tomu někdo nechtěl věřit, tady jsou příklady výskytů na tvar *-ň* v gen.: „palivem budete peklu a věru se *doň* dostanete“ (jako by nestačilo, že je to v gen., je to ještě v n.), „Sv. Palouk nikdy jim však neopomněl klást na srdce, aby *uň* nehledali jen zapomnění svého krušného údělu“ a „ať odhodí svoji cizáckou pýchu a nadutost i s pokorou náležitou uzná , že vy máte plné právo žádati *odeň* dokonale vyhovění národnosti naší české“.

A nakonec ještě potenciální spojení *mimoň*: v korpusu SYN2015 je 65 výsledků na dotaz "(?)*mimoň*"; všechno to jsou podstatná jména *mimoň* a *Mimoň*. V korpusu SYN jich je 7601; mezi 81 výskyty s malými písmeny ("*mimoň*") jsou samá podstatná jména *mimoň*. Na zbytek procházení zbytku výsledků je život moc krátký.

Jak si stojí tvary *-ň* v porovnání s konkurenčními tvary *něj* a *něho* (jestli může *-ň* zastupovat i n., pak bychom měli zařadit i tvar *ně*, ale ten se těžko odlišuje od tvaru pl., není zas tak častý a výsledek bude pro tvar *-ň* zdrcující určitě i bez *něj*) v korpusu SYN2015?

	-ň	něj, něho	Σ	% -ň
naň	78	23118	23196	0,3
zaň	10	7936	7946	0,1
proň	8	2153	2161	0,4
oň	1	2635	2636	0,04
doň	1	5649	5650	0,02

A jak v korpusu SYN?

	-ň	něj, něho	Σ	% -ň
naň	972	219767	220739	0,4
proň	108	118367	118475	0,1
zaň	64	41461	41525	0,2
doň	53	77118	77171	0,07
oň	38	47253	47291	0,08
veň	4	1784	1788	0,2
uň	2	48700	48702	0,004
odeň	1	53419	53420	0,002
přeseň	1	5510	5511	0,02

I relativně nejčastější spojení *naň*, *proň* a *zaň* (a dejme tomu, že i *doň* a *oň*) nedosahují ani půl procenta; četnost jakýchkoliv jiných je naprosto mizivá. Vůbec není doloženo spojení *seň*, natož taková spojení jako *naňž* (obojí u Brambory [1978: 109]).

Jak se měnila četnost nejčastějších spojení *naň*, *proň* a *zaň* a jejich protějšků v korpusech SYN2000, SYN2005 a SYN2010 (necháme už původní výsledky)?

	SYN2000			SYN2005			SYN2010		
	-ň	něj, něho	% -ň	-ň	něj, něho	% -ň	-ň	něj, něho	% -ň
na	293	10 753	2,7	211	20 482	1,0	154	22 396	0,7
pro	45	5 308	0,8	19	7 713	0,2	15	7 789	0,2
za	17	1 529	1,1	16	2 125	0,7	3	2 127	0,1

V korpusu KSK jsou dva doklady *naň*²⁷, v Araneu Bohemiku Minus je celkem 58 dokladů, z toho 44 *naň*, 6 *proň*, 4 *zaň* a po dvou *oň* a *doň*. V korpusu ORAL2013 jsou jenom dva doklady *naň*.

Tvary *-ň* se postupně stávají z řídkých ještě řidšími a doznívají ze stejné příčiny, jakou jsme viděli u tvaru *něho*: korpus ještě zachycuje starší texty – s tím rozdílem, že tvar *-ň* nemá oporu v běžně mluveném jazyce,

²⁷ V korpusech ORAL2013 a KSK je taky po dvou dokladech *naňho* psaných s mezerou.

a proto časem s největší pravděpodobností zmizí úplně.

Je tedy otázka, jestli se o něm mají mluvnice, zvláště ty pro širokou veřejnost, vůbec zmiňovat, a ještě rozlišovat, ve kterém pádě a rodě je spisovný, zatímco si nechávají unikat jiné, daleko častější jevy. Pohledem na jednu jejich skupinu tuto práci ukončíme.

4.2.6 Nepůvodní tvary zájmena *jenž* a budoucí kodifikace

Tvary, na které se zaměříme, jsou: *jejž* a *nějž* v gen. ma., mi. a n. a ak. n. a *jenž* v ak. mi. Už jsme viděli, že každý z nich je kodifikován aspoň v jedné mluvnici, ale v žádné nejsou všechny (to nemusí být nutně špatně, jak uvidíme). Zvláště překvapivé je, že se o nich nezmiňují ani dvě mluvnice založené na korpusu – jenom AGSČ se zmiňuje o tvaru *jenž* v ak. mi.

Nejsnáz se bude hledat tvar *nějž* v genitivu (kde soupeří s tvarem *něhož*); ten zvládá označkovat i korpus. Na dotaz "(?i)z|do|od|u|(po|ve)?dle|bez|kolem|za|během|včetně|kromě|místo|pomocí|okolo|podél|poblíž|s|ohledně|(na)?místo|(u|do|z)prostřed(ka)?|zpod|nedaleko|(u|ve|do|ze)vnitř|blízko|vně|stran|zpoza" "(?i)(něj|něho)ž" dostaneme v korpusech SYN2000, SYN2005, SYN2010, SYN2015 a Araneum Bohemicum Minus tyto výsledky:

	nějž	Σ	% nějž
SYN2000	785	7 596	10,3
SYN2005	895	7 651	11,7
SYN2010	1044	6934	15,1
SYN2015	1 179	6 638	17,8
Araneum	495	3 255	15,2

Je vidět, že tvar *něj* se v gen. postupně prodírá i v podobě zájmena *jenž*, zatím ale jasně převažuje původní tvar *něhož*. Jak ukazuje Araneum, tvar *nějž* je menšinový i bez přispění (nebo s menším přispěním) korektorů. (V korpusech KSK a ORAL2013 nepřekvapivě není skoro nic: v prvním jeden výskyt *něhož*, v druhém jeden výskyt *nějž*.)

Výskyty tvaru *nějž* v ak. n. sg. (kde soupeří s tvarem *něž*) získáme

podobně, jako když jsme zjišťovali vliv rodu na volbu tvaru *něho* a *něj* v gen. Tentokrát to ale budeme mít jednodušší, protože je jasnější, na které slovo zájmeno odkazuje - odkazuje na slovo, které je hned před předložkou a čárkou (ta může chybět, ale pro jednoduchost s tím nebudeme počítat), nanejvýš oddělené nějakým přívlastkem. Budeme hledat jenom ty případy, ve kterých je hned před čárkou podstatné jméno v n. sg. a tři slova před ním stojící nejsou podstatná jména v pl. nebo v ma., mi. nebo f. sg., tedy `[tag!="N.[MIF]S.*" & tag!="N..P.*"]{3} [tag="N.NS.*"] [word=","] [word="(?)na|nad|o|ob|po|pod|pro|přes|před|v"] [word="(?)něj?ž"]`. Protože nám zbude v korpusu SYN2015 hodně málo výsledků (a stejně tak i v Araneu), podíváme se ještě do celého korpusu SYN:

	nějž	Σ	% nějž
SYN2015	15	189	7,9
SYN	372	3 129	11,9
Araneum	14	66	21,2

Tvar *nějž* tu má podobné zastoupení jako v genitivu (další srovnávání by byla kvůli malému počtu výsledků troufalost).

Tvar *jejž* v genitivu, kde soupeří s tvarem *jehož* (to může být i přívlastňovací zájmeno; spolehneme se na značkování, ale na zadadný dotaz by se ani žádné přívlastňovací zájmeno nemělo najít), najdeme v okolí zvratných sloves s genitivním řízením, které jsme shromáždili už u průzkumu tvaru *mně* v dat. příkl.; doplníme je ještě o *zúčastnit se* a jeho vidové obměny. Aby náhodou takové sloveso nepatřilo už do jiné věty, zakážeme, aby mezi ním a zájmenem byla tečka nebo čárka: `[word="(?)jejž|jehož" & tag!="P1.*"] "(?)se" [word!="[,.]"]{0,4} [lemma="ptát|zeptat|týkat|zast(a)áva)t|zmoc(ni|ňova)t|dot(knou|ýka)t|lek(nou|a)t|dočkat|držet|bát|z?účást(nit|ňovat)"]`:

	jejž	Σ	% jejž
SYN2015	4	173	2,3
SYN	43	5 620	0,8

Araneum	0	117	0,0
---------	---	-----	-----

Tvar *jejž* je v gen. proti tvaru *něžž* o dost řidší.

Výskyty tvaru *jejž* v ak. n., kde soupeří s tvarem *jež*, najdeme podobně jako u tvaru *něžž*; abychom dostali výsledky ak., budeme hledat ty vztažené věty, ve kterých bude slovo v nom. (to se jednoznačně pozná u ma. kromě vzoru *soudce*²⁸ a u f. sg. vzoru *žena*). Aspoň některé případné výskyty tvaru *jejž* v gen. (viděli jsme ale, že jo ho dost málo) odklidíme tak, že vyřadíme výskyty se zvratnými slovesy s genitivním řízením: `[tag!="N.[MIF]S.*" & tag!="N..P.*"]{3} [tag="N.NS.*"] [word=","] [word="(?)jejž|jejž"] [word!="[,.]" & lemma!="ptát|zeptat|týkat|dot(knou|ýka)t|lek(nou|a)t|dočkat|bát|z?účast(nit|ňovat)"]{0,4} [( tag="N.M.1.*" & word!=".*e" ) | ( tag="N.F.1.*" & word=".*a" )]:`

	jejž	Σ	% jejž
SYN2015	5	169	3,0
SYN	21	2 503	0,8
Araneum	1	48	2,1

Tak jako je podobný stav tvaru *něžž* v ak. n. a gen., tak je podobný i stav tvaru *jejž* - i tady je řidší.

Nakonec nám zbývá tvar *jenž* v ak. mi. (soupeřící s tvarem *jejž*). Najdeme ho obdobně jako v předchozím případě: `[tag!="N.[MFN]S.*" & tag!="N..P.*"]{3} [tag="N.IS.*"] [word=","] [word="(?)jejž|jenž"] [word!="[,.]" & lemma!="ptát|zeptat|týkat|dot(knou|ýka)t|lek(nou|a)t|dočkat|bát|z?účast(nit|ňovat)"]{0,4} [( tag="N.M.1.*" & word!=".*e" ) | ( tag="N.F.1.*" & word=".*a" )]:`

	jenž	Σ	% jenž
SYN2015	56	181	30,9
SYN	1 873	3 528	53,1

²⁸ Problém je taky s homonymií tvaru pro nom. a instr. pl. u vzoru *muž*, ale to už by se tak snadno nevyřadilo.

Araneum	52	75	69,3
---------	----	----	------

Tady má nepůvodní tvar nejsilnější postavení, srovnatelné s postavením původního.

Co z toho ze všeho plyne pro budoucí kodifikaci?

Systémové jsou všechny probírané tvary – tvary *něžž* a *jejž* v ak. n. a gen. odpovídají nově kodifikovaným tvarům zájmena *on* (které jsou taky systémové), tvar *jenž* v ak. mi. pak vyrovnává zájmeno *jenž* se všemi ostatními jmény rodu mužského neživotného (kromě zájmena *on*), která mají společný tvar pro nominativ a akuzativ. Systémovost ale nestačí, tvary musejí mít taky nějakou oporu v úzu.²⁹

Víc rozšířené jsou jenom tvary *něžž* a *jenž*; *něžž* je pořád tvar menšinový, kdežto *jenž* má, aspoň podle našeho měření, zastoupení srovnatelné s tvarem *jejž*. O těchto tvarech mluvnické mlčet nemůžou; měly by se uvádět přímo v tabulkách (tak to už částečně dělá ČM, AGSČ a IJP).

Těžší je rozhodnutí u tvaru *jejž*. Podle našeho měření je dost řídký, a jak ukazuje stav ve webovém korpusu, nemůžeme očekávat, že by se po zavedení do kodifikace nějak zázračně rozšířil (navíc v některých mluvnicích už je o něm aspoň zmínka). Nebezpečně se to tak podobá stavu tvarů *třech* a *čtyřech* v genitivu, kritizovaném Chalupovou a Šimandlem (2007). Záleží tu samozřejmě na podrobnosti mluvnické; v případě, že se nezabývá četností variant, je asi přesnější se o tvaru *jejž* v ak. n. a gen. nezmiňovat vůbec.

Mohla by se snad objevit námitka, že do kodifikace knižních jevů nemá úzus co mluvit a že by se je lidé měli buď koukat správně naučit, anebo je nepoužívat vůbec. Ať už si o takovém přístupu myslíme cokoliv, nebylo by to poprvé, co se kodifikace v této oblasti změní. Viděli jsme, že se rozšířila platnost knižních tvarů *mne* a *jej*; kodifikace taky třeba připustila vedle

²⁹ Tak i když se vedle tvaru pl. *sázejí* objevuje i *sází*, odvozené přídavné jméno zní pořád skoro vždycky *sázející*. Podobný vztah je mezi tvary *mohou*, *můžou* a *mohoucí*; ale naopak je podle *pečou* i časté a výrazně převažující *pečící*. Mezi těmito třemi případy jsou samozřejmě slohové a frekvenční rozdíly a mezi slovesem a přídavným jménem od něj odvozeným je míň přímočarý vztah než mezi tvary zájmen *on* a *jenž*.

tvary knižních zájmen *týž* a *tentýž* i některé tvary zájmena **tentéž* (viz Svozilová: 1970)³⁰. Navíc právě popředložkové tvary zájmena *jenž* (tedy *nějž*) se označují za nejmíň knižní. (PMČ: 779 aj.)

4.3 Shrnutí

Při vědomí problémů s reprezentativností korpusů a zadáváním dotazů v nich jsme došli k těmto závěrům:

Tvary *něho* a *něj* v gen. nemají různou četnost podle rodů (můžeme proto očekávat, že podobně nebude ani rozdíl mezi tvary *ho* a *jej* v příklonném postavení). Hláskové okolí má na volbu tvaru *mi* a *mně* v dat. v příklonném postavení pramalý vliv.

Po připuštění kodifikací se četnost tvarů (v psaném jazyce) někdy mění, někdy ne. Tvar *něj* v gen. se z menšinového stal většinovým a zatlačil tak původní tvar *něho*; naopak tvar *mně* v příklonném postavení v dat. zůstává pořád hodně nízký (jestli přímo neklesá). Nemůžeme tak plošně říct, jestli nebo jak moc je úzus (norma) na kodifikaci závislý.

V mluvnících současného jazyka by se už nemusel uvádět tvar *-ň*, protože je v psaném i mluveném jazyce řídký a vyskytuje se hlavně ve starších textech (tak to konečně mluvnice už pár desítek let popisují). Uvádět tvar *-ň*, a zároveň pomíjet daleko četnější a živější jevy je zkreslováním skutečného stavu jazyka.

Naopak by se v mluvnících (ve všech, ne jenom některých) měly uvádět tvary *nějž* v ak. n. a gen. (možná i *jejž*) a *jenž* v ak. mi., které jsou dost časté a jsou výsledkem systémového vyrovnávání.

---

30 Pro rozšíření kodifikace mimochodem Svozilová argumentuje takto pozoruhodně – je to lepší než dopustit prý nespisovné zájmeno *ten samý*: „Na druhé straně však by nebylo nejvhodnější udržovat některé tvary (*témž(e)*, *týmž*) jako jedině možné, jestliže bychom tím způsobovali, že mnozí mluvčí, pro něž jsou takové tvary dost cizí, násilné, knižní, raději sáhnou k synonymnímu výrazu „*ten samý*“, tedy k vyjádření nespisovnému (takže bychom si vlastně příliš nepomohli) (...)“ (80)

5 Seznam literatury

5.1 Mluvnice a slovníky

- AGSČ = František Štícha a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- APČJ = Markéta Pravdová - Ivana Svobodová (eds.) (2014): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- ČM = Bohuslav Havránek - Alois Jedlička (1988): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČŘJ = Marie Čehová a kol. (2011): *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- IJP = *Internetová jazyková příručka*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. WWW: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>.
- MČ = Miroslav Komárek - Jan Kořenský - Jan Petr - Jarmila Veselková (1986): *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- MSČ = Václav Cvrček a kol. (2015): *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
- NČJ = Vladimír Šmilauer (1980): *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- PČP = *Pravidla českého pravopisu: Školní vydání včetně Dodatku* (1999). Praha: Fortuna.
- PČP (1946): *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- PMČ = Petr Karlík - Marek Nekula - Zdenka Rusínová (eds.) (2012): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- SSČ = *Slovník spisovné češtiny* (2010). Praha: Academia.
- SSJČ = *Slovník spisovného jazyka českého* (1989). Praha: Academia.

5.2 Ostatní literatura

- Bayer, Emil (1941): Jej. *Naše řeč*, 25, s. 29-32.
- Bělič, Jaromír (1961): Kdo zavřel okno? Otevři ho. *Naše řeč*, 44, s. 266-

271.

- Bělič, Jaromír (1961/62): Tři změny v deklinaci zájmen. *Český jazyk a literatura*, 12, s. 135-140.
- Bělič, Jaromír (1977): Bez něj je to těžké. *Naše řeč*, 60, s. 57-67.
- Beneš, Josef (1943): Jej místo jeho, ho. *Naše řeč*. 27, s. 190-191.
- Brambora, Josef (1978): Doň, veň, seň, naňž. *Naše řeč*, 61, s. 108-109.
- Cvrček, Václav - Čermáková, Anna - Křen, Michal (2016): Nová koncepce synchronních korpusů psané češtiny. *Slovo a slovesnost*, 77, s. 83-101.
- Čech, Radek (2014). Jen popis s čísly? Perspektivy korpusové lingvistiky. *Naše řeč*, 97, 171-184.
- Cvrček, Václav (2006): *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- Daneš, František (1961): Jazykový koutek. *Literární noviny*, 10, 3. prosince, s. 2.
- Daneš, František (1977): K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60, s. 3-13.
- Dostál, Antonín (1944): Jej místo jeho, ho. *Naše řeč*, 28, s. 64-65.
- Dotazník o mluvnické normě spisovné češtiny (1955). *Slovo a slovesnost*, 16, s. 128.
- Dotazník o spisovné mluvnické normě (1955). Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.
- Gebauer, Jan (1960): *Historická mluvnice jazyka českého III*. Praha: ČSAV.
- Kubeková, Michaela (2011): *Informace o osobních zájmenech v českých mluvnicích*. Praha. Bakalářská práce. FF UK.
- Hladká, Zdeňka (2005): České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku. *Naše řeč*, 88, s. 140-159.
- Chalupová, Pavla - Šimandl, Josef (2007): Genitiv třech, čtyřech - kodifikace a úzus. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 117-129.
- Chromý, Jan (2007): Tzv. hyperkorektnost a její vztah ke kodifikaci češtiny. *Naše řeč*, 70, s. 123-131.
- Chromý, Jan (2014a): Korpus a reprezentativnost. *Naše řeč*, 97, s. 185-193.
- Chromý, Jan (2014b): *Práce s empirickými daty*. Praha: Karolinum. WWW:

http://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/index.jsp?include=podrobnosti&id=13215.

- Knap, Eugen (1939): Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého. *Naše řeč*, 23, s. 121-131.
- Jedlička, Alois (1950): Zjišťování mluvnické normy soudobé spisovné češtiny. *Naše řeč*, 34, s. 121-132.
- Jedlička, Alois (1963): K problematice normy a kodifikace spisovné češtiny (oblastní varianty ve spisovné normě). *Slovo a slovesnost*, 24, s. 9-20.
- Lamprecht, Arnošt - Šlosar, Dušan - Bauer, Jaroslav (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lhátí (1921). *Naše řeč*, 5, s. 88.
- Mne, mě (1926). *Naše řeč*, 10, s. 139-141.
- Novák, Pavel - Sgall, Petr (1960): Nové možnosti české jazykovědy. *Nová mysl*, 14, s. 734-744.
- Novotný, Jiří (1958): Příspěvek ke zjišťování mluvnické normy soudobého spisovného jazyka se zřetelem k jeho kodifikaci. In: *Sborník Vyšší pedagogické školy v Ústí nad Labem. Řada filologická*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 22-36.
- Novotný, Jiří (1970): K problematice základní stylové charakteristiky spisovných jazykových prostředků. *Naše řeč*, 53, s. 65-72.
- Petkevič, Vladimír (2014): Problémy automatické morfologické disambiguace češtiny. *Naše řeč*, 97, s. 194-207.
- Pflanzer, Alfred (1948): Překladaťelovy zkušenosti s jazykovým oprávcem. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 223-231.
- Sgall, Petr (2006): Poznámka k pojmu hyperkorektnost. *Naše řeč*, 89, s. 21-25.
- Sgall, Petr (2010): Perspektivy standardní češtiny. *Jazykovědné aktuality*, 47, s. 73-94.
- Stich, Alexandr (1982): Výslovnostní kodifikace přejaté slovní zásoby. *Naše řeč*, 65, s. 86-101.
- Styblík, Vlastimil (1962/63): U zájmena on rozlišujeme tvary kratší a tvary delší; do které skupiny patří tvar jej?. *Český jazyk a literatura*, 13, s.

5.3 Korpusy

Český národní korpus – SYN, verze 3 ze 27. 1. 2014 (2014). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – SYN2000 (2000). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – SYN2005 (2005). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – SYN2010 (2010). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – SYN2015 (2015). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – ORAL2013 (2013). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – KSK (2006). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus – Araneum Bohemicum Minus, verze 15.04 (2015). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. WWW: <http://www.korpus.cz>.